

KURULUŞ YILLARINDA TÜRKİYE'DE İŞÇİ “SINIFI” VE GREVLER (1923-1936)

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde, kapitalist ve modern bir toplumun temellerinin atıldığı kuruluş yılları, I. Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkmış ve onun üzerine bağımsızlık mücadelesi vermiş bir halkın geçiminin asgari olarak karşılaması çabalarını içeren bir dönemdir. Pek çok ülke I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile savaş ekonomisinin yükünden kurtulup kalkınma hamlesi içine girerken, Türkiye 1922 yılı sonlarına kadar bağımsızlık savaşı vermiş, kalkınma hamlesine girmekte gecikmiştir. 1923 yılında Cumhuriyet bir rejim biçimi olarak ilan edilmiş, izleyen yıllarda siyasal, hukuksal, toplumsal ve ekonomik alanlarda yeniden bir yapılanma sürecine girilmiştir. Bu sürecin işçi sınıfına nasıl yansıdığını ortaya koyabilmek için, kısaca da olsa Osmanlı İmparatorluğu'nda ücretli emeğin oluşumuna ve devralınan mirasa değinmek gerekmektedir.

Sanayileşmenin bir ürünü olan işçi sınıfı, Osmanlı İmparatorluğu'nda da sanayileşme sürecine bağlı olarak daha geç bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de mülksüzleşmiş, büyük kentlerdeki işsiz-güçsüz “başbozuk” denilen kitle, “baldırıçıplak”lar, işçi sınıfının atalarını oluşturmaktadır ki, bunlar da, Marx'ın belirttiği gibi, Avrupa'da alışageldikleri feodal yaşantıdan, yaşam tarzından kopartılıp, yeni koşulların baskısıyla yığın halinde işsiz-güçsüz kalıp, dilenci, hırsız ve serseri haline getirilmiş yığınlarla önemli benzerlikler

göstermektedir.¹ Bunlar da Avrupa'da olduğu gibi yöneticiler tarafından şiddete tabi tutulmuş, falakadan idama kadar çeşitli cezalar uygulanarak sistemle, çalışma hayatıyla bütünleştirilmeye çalışılmıştır.²

Türkiye işçi sınıfının oluşumuna yol açan ve sanayinin ücretli emek gereksinimini karşılayan kaynaklar çeşitli nedenlerle (kıraklık, kıtlık, siyasal baskı, ekonomik bunalım ve mülksüzleşme gibi) topraktan koparak göç eden köylüler, kapitalist dünyanın malları ile rekabet edemeyip üretim araçlarını kaybetmiş olan zanaatkârlardır. 17. yüzyıldan itibaren kapitalizmin etki alanına giren Osmanlı İmparatorluğu rekabet gücünü yitirmiş, lonca teşkilatı darbe yemeye başlamıştır. Bunun sonucunda, 18. yüzyılın ikinci yarısına doğru ilk mülksüzleşmiş, üretim araçlarından kopmuş işçiler, devletin silah sanayii ile dokuma sektöründe ortaya çıkmaya başlamışlardır.³

19. yüzyıla kadar, büyük ölçekli manüfaktür sanayii ve fabrikalar bulunmadığından, imalat sanayii daha çok görece küçük atölyelerde, un değirmenleri, zeytinyağı imalathaneleri ve fırınlar başta olmak üzere gıda dalında; dokumacılık, dericilik ve sabun imalatı gibi geleneksel üretim dallarında toplanmıştır. Bölgenin ve kentin gereksinimlerini karşılamamanın yanı sıra Selanik, Edirne, Bursa, Konya, Diyarbakır, Musul, Şam ve Halep gibi merkezlerde diğer bölgelerin ihtiyaçlarını da karşılayacak üretimde bulunmaktaydı. Bu bölgeler, atölyelerde de olsa, önemli miktarda işçi istihdam etmekteydi. Örneğin, 19. yüzyılın başında Halep'te, Şam'da ve Bursa'da sayıları binleri aşp on binlere ulaşan ve büyük çoğunluğunu kadınlar ile çocukların oluşturduğu, dokuma işçi-

1 Karl MARX, *Kapital*, C: 1, Sol Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, 1993, s. 751-754.

2 Örneğin, III. Murat döneminde, 16. yüzyılın sonunda çıkarılan bir fermanla "ziyade yevmiye talep idenlerin haklarından geline" denilmektedir. Daha fazla bilgi için bakınız M. Şehmus GÜZEL, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

3 Oya SENCER, *Türkiye'de İşçi Sınıfı (Doğuşu ve Yapısı)*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 29-47.

leri istihdam edilmekteydi. Liman kentlerinde ulaşım sektöründe, madenler ile inşaatlarda çalıştırılan işçiler ise, ücretli emeğin bir diğer önemli kesimini oluşturmaktaydı. İhracat merkezi olan İzmir gibi kentlerde incir, üzüm ve tütünün işlenip, ihracata hazır hale getirilmesinde çalışan işçilerin sayısı da önemli boyutlara ulaşmaktaydı.

19. yüzyılla birlikte geleneksel zanaat yapısı çökerken, devletin talep yelpazesi ve iç pazarın artan talebi zanaat ölçeğinden fabrikaya geçişi zorunlu kılmaktaydı. 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru, özellikle ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan fabrikalar, sanayi içinde önemli bir yer tutmaya başlarken, modern anlamda sanayi işçisinin oluşumuna da olanak sağlıyordu. Tersaneler, baruthaneler, kundura, fes ve çuha fabrikaları bu türden işçi çalıştıran devlet fabrikalarını oluşturmaktadır. Bu durum, Batıdan farklı bir oluşuma denk düşerken, modern işçiliğin devletin bir ürünü olmasına yol açmaktadır. Bu ise, sonraki yıllarda da izleri görülecek olan bir "devlet baba" olgusunun oluşumuna neden olacak, işçi sınıfının bilinç düzeyinde önemli yarılsamalara yol açacaktır.

Yabancı sermaye ise limanlar, demiryolları, madenler ve ticari tarım ürünleri alanlarının yanı sıra, kamu hizmeti gören alanlara da yatırım yaparak, bir yandan modern işçi sınıfının oluşum sürecini hızlandırmakta, öte yandan nicel olarak çalışanların sayısını arttırmaktadır.⁴ 19. yüzyıl boyunca yabancı sermaye ile işbirliği içine giren Rum, Ermeni ve Yahudi işadamlarının kurmuş oldukları fabrikalar ise, bir diğer önemli sanayileşme hareketini ve işçi sınıfının kaynağını oluşturmaktadır. 19. yüzyıl, Batı sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırımlarını giderek arttırdığı ve ülke sanayiine hakim olmaya başladığı yüzyıl olma özelliği de taşımaktadır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında söz konusu olan şey, emperyalizmin güdümünde, yabancı sermayenin denetiminde ve

4 Yüksel AKKAYA, "İstanbul'da İşçi Hareketleri", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C: 2, 1998.

Müslüman olmayan yerli halkla iş birliği çerçevesinde gelişen bir sanayileşme hareketidir.

19. yüzyılın ortalarına doğru atölye ve tezgâhlarda üretimde bulunan dokuma sektörü, bunalımla karşı karşıya kalmakla birlikte, dönemlere bağlı olarak zaman zaman canlanmış, önemli boyutta işçi istihdam etmeye devam etmiştir. Ancak, bu işçilerin önemli bir bölümünü kız çocukları oluşturmaktadır. Bu bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçi eylemlerinin zayıflığını ortaya koyan bir olgu özelliği de taşımaktadır. Örneğin, 1850 yılında Şam'da dokuma sektöründe çalışan 3256 işçinin 1630'u çocuk işçidir ve bunun büyük bir çoğunluğunu kız çocukları oluşturmaktadır.⁵ 1890'lı yılların başında Tarsus ve Mersin'de manüfaktürde çalışan yaklaşık 300 işçinin önemli bir kısmını kadınlar ve kız çocukları oluşturmaktadır.⁶

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bursa gibi ipekçilik ve dokuma sektörünün geliştiği alanlarda fabrika üretimine geçilmiş ve köle emeğinin yanı sıra büyük ölçüde ücretli işçi de çalıştırılmaya başlanmıştır. 1850 yılında bu fabrikalarda çalışan işçi sayısı yaklaşık 1.700 iken, 1850'lerin sonunda bu sayı iki kat artarak yaklaşık 3.800'e yükselmiştir. 20. yüzyılın başında ise Bursa'da 41 fabrikada çalışan işçi sayısı 3.200 civarındaydı. Bu işçilerin önemli bir bölümünü genç kızlar ve kadınlar oluşturmaktaydı. Bölgedeki işçi sıkıntısına bağlı olarak daha önce çalışma hayatına girmeyen kadınlar, ardından da genç kızlar ve kız çocukları çalışmaya başlamıştır.⁷ 20. yüzyılın başında Selanik'te, Drama'da, İskeçe'de ve benzeri yerlerde de yaşları 8-10 arasında olan çok sayıda küçük kız çalıştırılmaktadır.⁸ Şark Halı Şirketi'nin halı tezgâhlarında ise

5 Affaires Etrangères, Correspondance Commerciale, Damas, Tome 3, 20 Ocak 1850.

6 Affaires Etrangères, Correspondance Commerciale, Tarsous, Tome 3, s. 23. (Ministère du Commerce, de l'Industrie et des Colonies, Turquie d'Asie, Situation Commerciale de Mersina en 1892, Paris, 1893, s. 7)

7 Yüksel AKKAYA, "Bursa'da İşçi Hareketi ve Sendikacılık", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C: 1, s. 198.

8 S. VELIKOV'un "Meclis'i Mebusan'ın I. Devre, 3. Yıl, 12. Toplantısı"nda yaptığı konuşmadan aktaran Kemal SÜLKER, Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 40.

15.000 civarında kadın ve çocuk çalıştırılmaktadır. Bunların önemli bir bölümünü ise kız çocukları oluşturmaktadır.⁹ Sürekli yaşanan savaşlar nedeniyle erkek iş gücünde meydana gelen kayıplar nedeniyle kadın ve çocuk iş gücünün ekonomideki yeri ve önemi de artmaya başlamıştır.¹⁰

Savaş dönemleri kadın ve çocuk emeğinin sektörel dağılımındaki kompozisyonu da değiştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Ağırlıklı olarak dokuma ve gıda sektöründe çalışan kadınlar ve kızlar hizmet sektörü ve benzeri başka alanlarda da istihdam edilmeye başlanmıştır.¹¹ Örneğin savaş döneminde İstanbul'da çalışan 7.185 kadın işçinin önemli bir bölümünün genç kız ve çocuklardan oluştuğu belirtilmektedir.¹² 1920 yılında ise İstanbul'da çalışan çocuk sayısı yaklaşık 4.200 kadar olmuştur ve bunların ihmal edilmeyecek bir kısmını kız çocukları oluşturmuştur: ayakkabıcılıkta 2.500 erkek çocuk, dokumada 600'ü erkek, 200'ü kız toplam 800 çocuk, sigara ve tütün fabrikalarında 170 çocuk, lokanta ve otellerde 200 erkek, 40 kız, küçük fabrikalarda 500 çocuk.¹³

Bütün bu veriler değerlendirildiğinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle dokuma sektöründeki iş gücü içinde kız çocuklarının önemli bir yer tuttuğu ve üretime önemli katkıda bulundukları anlaşılmaktadır. Üstelik bu iş gücü kadın iş gücünün de büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. İş gücü içinde oldukça önemli bir paya sahip olan kız çocuklarının düşük ücretlerle uzun süre çalıştırılması, onların üretimde artı değer yaratmadaki önemi daha da artırmaktadır. Çalışma koşulları ve çalışma ilişkilerinin belirlenmesinde erkek ve kadın iş gücüne göre daha zayıf kalan, çalışma hayatına sürekli işçi olarak katılmayıp evleninceye ka-

9 Lütfü ERİŞÇİ, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet olarak)*, Kutulmuş Basımevi, 1951, s. 12.

10 Ahmet MAKAL, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 192.

11 Zafer TOPRAK, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, 1995, s. 132.

12 A. MAKAL, *A.g.e.*, s.194 ve 158 nolu dipnot s. 312.

13 Laurence S. MOORE, "Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri", C. R. JOHNSON (Ed.), *İstanbul 1920*, (Çev. S. Taner), Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1995, s. 166-171.

dar çalışıp sonra ayrılan bu iş gücü istismara daha açık olmaktadır. Bu özellik örgütlenme ve eylemlilik açısından işçi hareketlerinin yönünü ve canlılığını belirlemektedir.

20. yüzyılın başına ilişkin bir çalışmada Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 1910 yılında yaklaşık 400 bin işçinin bulunduğu belirtilmektedir. Bunların yaklaşık 23 bini İstanbul'da, 275 bini Anadolu'da, 55 bini Lübnan, Kudüs, Musul ve Bağdat'ta bulunmaktaydı. Bu işçilerin ise yaklaşık 165 bini dokuma sektöründe istihdam edilmekteydi.¹⁴ Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları daralmış, önemli sanayi merkezleri ve buna bağlı olarak büyük ölçüde işçileşmiş olan bölgeler Cumhuriyet ilan edildiğinde sınırların dışında kalmıştır. 1927 Sanayi Sayımı'na göre bir ve daha fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde 256.855 sanayi işçisi bulunmakta, bunun yaklaşık 110.000'i tarım sanayiinde ve 48.000'i dokuma sanayiinde çalışmaktadır.

Bağımsızlık mücadelesi sona erip, 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde sanayi tarım, dokuma, dericilik ve seramik gibi hafif sanayi dallarında yoğunlaşmıştı. Buralarda ufak işletmeler hakimdir. 1927 Sanayi Sayımı, sanayileşmede köklü bir değişimin gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu sayıma göre, 65.245 işletmede 256.855 işçi çalışmakta olup, bunun yaklaşık % 43'ü tarım sanayiinde ve % 18.7'si dokuma sanayiinde çalışmaktadır. İşletmelerin % 70'ini ise 1-3 işçi çalıştıran iş yerleri oluşturmaktadır. 10'dan fazla işçi çalıştıran 2.052 imalat sanayii iş yerinin 816'sı (% 40) İstanbul ve İzmir'de bulunmaktadır.¹⁵ 1910 yılından 1927 yılına kadar toprak kaybı nedeniyle Osmanlı işçilerinin yaklaşık yarısı sınır dışında kalmıştır. 1927 sayımına göre, dört ve daha fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde çalışan işçilerin sayısı ise 147.128'dir. 14 yaşından küçük işçilerin sayısı 22.684 olup, kadın işçi sayısı 37.640'tır.¹⁶

¹⁴ Vedat ELDEM, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İş Bankası Yayınları, 1970, s. 287.

¹⁵ DİE, *1927 Sanayi Sayımı*, Ankara, 1969, s. 9.

¹⁶ A.g.e., s. 14.

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi kitlesinin önemli özelliklerinden birisi de işçilerin önemli bir bölümünün Müslüman olmayan kesimlerden, özellikle Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmasıdır. Sınıfsal bütünlük sağlanamamış, milliyetler arası farklılık iş bulmada ve edinilen işi korumada ön plana çıkmış ve bu durumu işverenler tarafından işçiler aleyhine kullanılmıştır. İşlerini kaybetmek istemeyen işçiler, bir başka milliyetten işçiye işini kaptırmaktansa düşük ücretle, kötü koşullarda çalışmaya razı olmuştur.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda bölünmelerin ve ayrışmaların da tarihidir. Bu bölünme ve ayrışmadan en çok etkilenen işçi sınıfı olmuştur,¹⁷ çünkü bu dönemin nitelikli sanayi işçilerinin önemli bir bölümünü Ermeni, Rum ve Musevi işçiler oluşturmaktaydı. 1915 Kısmi Sanayi Sayımı'na göre, sanayi işçilerinin % 60'ı Rum, % 15'i Ermeni ve % 10'u Yahudiydi.¹⁸ 1919 yılında Batı Anadolu'daki imalat sanayiinde çalışan 22.000 işçinin % 85'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.¹⁹

İşçi sınıfının bir diğer özelliği de vasıflı işçi niteliğindeki usta, teknisyen ve mühendislerin yabancı uyruklulardan oluşmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırım yapmış olan yabancılar en iyi ücreti yabancı uyruklu işçilere vermektedir. Onları gayrimüslimler izliyordu. En düşük ücreti ise Müslümanlar almaktaydı. Bu durum işçi sınıfını bölüyor, Müslüman işçiler ile gayrimüslim işçiler arasında gerginliklere neden oluyordu. Öyle ki, zaman zaman işverenler gayrimüslim işçilerin yüksek ücret taleplerine karşı gelirken, onların yerine Müslüman işçi alacağı tehdidinde bulunuyordu.²⁰ Bu durum Müslüman işçiler ve gayri-

17 Osmanlı işçisinde milliyetçilik ve etnik bölünme ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız Yıldırım KOÇ, "Osmanlı İşçi Sınıfında Etnik Bölünme", Y. KOÇ, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Atol Yayınları, İstanbul, 1992, s. 72-79.

18 DİE, *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50 Yılı*, Yayın No: 683, Ankara, 1973, s. 143.

19 Yahya S. TEZEL, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 88.

20 Gerasimos AUGUSTINOS, *Küçük Asya Rumları*, (Çev. Devrim Evcı), Ayraç Yayınları,

müslim işçiler arasındaki gerginlikleri arttırıp, bölünmeleri hızlandırıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketin gelişimine bağlı olarak milliyetler arasındaki farklılıklar giderilmeye çalışılmışsa da bunda pek başarılı olunamamıştır. Her milliyet kendi örgütü altında toplanmayı tercih etmiştir. Bunun en önemli istisnalarından birini 20. yüzyılın başında kurulmuş olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF) oluşturmuştur. SSİF her milliyetten işçiyi sınıfsal temelde bir çatı altında toplamaya çalışmıştır.²¹ İstanbul'da da ismi "beynelmilel" diye başlayan çeşitli sendikalar kurulmuştur. Ne var ki, çok az sayıdaki bu türden örgütlenmelerin işçiler arasındaki milliyet temelinde kaynaklanan ayrışmayı ortadan kaldırdığını söylemek mümkün görünmemektedir.

I. Dünya Savaşı ve işgal yılları, milliyetler temelinde ayrışmanın hızlandığı dönem özelliği taşımaktadır. Örneğin, İzmir-Aydın demiryolunu işleten şirketin Türk işçi ve memurlarını gerekçe göstermeden çıkarıp, Rum ve Ermeni işçiler almasına karşılık gelişen tepki, daha çok "milliyetçi" bir yaklaşım içinde, işlerini kaybetmemek, kaybedenlerin de yeniden işe alınmalarını sağlamak doğrultusunda olmuştur. Bu dönemde demiryolunun Türk çalışanları "İzmir Demiryolları İslam Memurini Teavün Cemiyeti" adı altında örgütlenme gereği duymuşlardır. İşgal yıllarında tam bir sessizliğe gömülen Türk işçileri, bağımsızlığın kazanılmasından sonra bunun acısını çıkarmaya yönelmişler, 1923 yılı grevlerinde Müslüman olmayan işçilerin yerine Müslüman işçilerin alınması talebinde bulunmuşlardır.²² Bu türden "milliyetçi" talepleri salt bağımsızlık mücadelesinin yarattığı havanın sonucu olarak görmek yanlış olur. Dönemin yönetenleri milliyetçiliği körüklüyor-

Ankara, 1997, s. 168.

21 Yüksel AKKAYA, "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 136, Ekim 1991, s. 52.

22 Oya SENCER, *Türkiye'de İşçi Sınıfı (Doğuşu ve Yapısı)*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 259-264.

du. İttihat ve Terakki demiryollarında uzmanlık alanları dışında kalan işlerde Müslümanların çalıştırılmasını hükme bağlarken, Mustafa Kemal Paşa da İzmir İktisat Kongresi’nin açılış konuşmasında “...fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır” diyordu.²³ 31 Ağustos 1923’te İzmir-Aydın demiryolu grevi işçiler arasındaki milliyetçilik olgusunu ve yönetenlerin milliyetçileştirme girişimlerini ortaya koymak açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır.²⁴

1908-1914 dönemi Ermeni ve 1919-1923 dönemi Rum işçilerin savaşlar, göçler ve nüfus değişikliği nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrıldıkları dönemlerdir. Birinci Dünya Savaşı’nda 800.000 Ermeni ile 200.000 Rum kıyım ve tehcir yüzünden veya amele taburlarında ölmüş,²⁵ 1912-1923 döneminde yaklaşık 1.000.000 civarında Rum Yunanistan’a göç etmiş, 1923-1926 döneminde de Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus değişiminde 1.200.000 Rum Yunanistan’a gitmiştir.²⁶ Türkiye’yi terk etmek zorunda kalan Rumların önemli bir bölümünü işçiler oluşturmaktadır. Öyle ki, Bursa gibi ipek sanayiinin oldukça geliştiği bir merkez, göç eden Rum işçiler nedeniyle çöküntüyle karşı karşıya kalırken, gidenler Yunanistan’da ipek sanayiinin gelişmesini sağlamışlardır.²⁷ Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun en deneyimli işçileri yok olmuştur. Türkiye’de yeni bir düzen oluşturulmaya çalışılırken büyük ölçüde Müslüman işçilere istihdam olanakları yaratılmış; yeni, deneyimsiz ve birikimsiz bir işçi kitlesi oluşmaya başlamıştır.

23 Erkan SERÇE, “1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi: Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üzerine bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, Sayı. 66, Bahar 1995, s. 90-91; Gündüz ÖKÇÜN, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar*, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1981, s. 256.

24 Grev ve milliyetçileştirme ile ilgili daha fazla bilgi için E. SERÇE’nin 110 no’lu dipnotta belirtilen makalesine bakılabilir.

25 Yusuf Hikmet BAYUR, *Türk İnkılap Tarihi*, C: III, Kısım: 4, Ankara, 1983, s. 787.

26 Çağlar KEYDER, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 38

27 A.g.e.

I. 1923-1936 Döneminde Ücretli Emegın Gelişimi

1923'e kadar geçen on yılda Türkiye, çoğunluğu 18 ile 50 yaş arasındaki erkeklerden oluşan, 4 milyon civarında nüfus kaybına uğramıştır. Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan Rumların yarısından fazlası tarımla geçimini sağlayan kesimden olup, işçiler de küçümsenemeyecek bir oran oluşturmaktadır.²⁸ Cumhuriyet Türkiye'si bağımsızlık mücadelesinin ertesinde tarım ve sanayide önemli bir iş gücü sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Keyder, iş gücündeki azalmanın nüfustaki azalışa oranla çok daha fazla olduğunu belirtmektedir. 1927 yılında nüfusun % 23'ünün altı yaşında ya da daha küçük yaşta olması Cumhuriyetin kuruluş yıllarında iş gücü sorununun devam ettiğini göstermektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanlarının işlenmesindeki iş gücü sıkıntısı, sanayinin gereksinim duyduğu işçi kaynağını da kısıtlamaktaydı. Ancak, köylerdeki sefalet ve yoksulluk birçok köylüyü kentlerde iş aramaya itiyordu. Ne var ki, işçiliğin sürekli bir geçim kaynağı olmaktan çok, tarım gelirlerine ek, geçici bir gelir kaynağı olan bir meslek görülmesi, var olan fabrikalarda işçi devir hızının yüksek olmasına neden olmaktaydı. Öyle ki, kimi fabrikalar ihtiyaç duyduğunun yüzde elli fazlası kadar işçi işe almak zorunda kalıyordu.²⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin sanayileşme yönündeki çabasının bir ürünü olarak devlet fabrikaları kurulurken bu sanayi için yetişmiş ve hazır iş gücü yoktu. İhtiyaç duyulan işçiler büyük oranda köylerden gelen tarım işçileriydi. Sanayi işçiliğini ve şehirdeki yaşam biçimini benimseyemeyen bu köylü-işçiler ya işi terk edip tarım işçiliğine dönüyorlardı ya da hastalanıncaya kadar çalışmakta ısrar ediyorlardı.³⁰ Kuruluş yıllarında fabrikalarda çalışan bu köylü-işçilerin büyük bir bölümü sürekli işçiliği benimse-

28 A.g.e.

29 Örneğin, "Kayseri dokuma sanayii 2.000 kişilik bir işçi temini için 3.000 kişi işe almak zorundaydı". Nusret M. EKİN, "Sanayimizde Yüksek İşçi Devrinin Tesirleri ve Bu Hususta Alınabilecek Tedbirler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C: 20, Sayı: 1-4, Temmuz 1959, s. 253.

30 A.g.m., s. 254.

medikleri için endüstri işçisine dönüşmemiş, bu nedenle sendikalarda örgütlenmeye, grev ve benzeri eylemlerle hak aramaya sıcak bakmamışlardır. Daha sonraki bölümlerde de değinileceği gibi, bu yaklaşım, sendikal örgütlenmenin gelişmemesinde ve işçi eylemlerinin durgunluğunda önemli bir etken olmuştur.

Sanayileşme sürecine ve onun beraberinde getirdiği hizmet sektörünün gelişimine bağlı olarak, ülkenin iş gücü sektörel dağılımı değişecektir. Yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'nin kuruluş yıllarında istihdamın sektörel yapısı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi bir gelişme süreci yaşamıştır:

Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1923-1936) (12 Yaş ve Üstü)

Yıllar	Tarım Kişi %		Sanayi Kişi %		Hizmetler Kişi %		Toplam Kişi %	
1923	4825009	90.2	182955	3.4	336299	6.4	5344263	100
1924	4923753	89.8	197704	3.6	360419	6.6	5481876	100
1925	5024425	89.6	197400	3.5	384306	6.9	5606131	100
1926	5127505	88.7	239032	4.1	415786	7.2	5782323	100
1927	5233946	88.2	251950	4.2	449456	7.6	5935352	100
1928	5345225	88.0	261671	4.3	469936	7.7	6076832	100
1929	5459384	87.9	257690	4.1	499716	8.0	6216790	100
1930	5575469	88.0	256326	4.0	507462	8.0	6339257	100
1931	5694445	89.0	247027	3.9	457119	7.1	6398591	100
1932	5815828	89.1	251799	3.9	460244	7.0	6527871	100
1933	5940102	89.4	225927	3.4	479383	7.2	6645412	100
1934	6066785	89.0	244178	3.6	503360	7.4	6814323	100
1935	6221489	88.3	320931	4.6	502842	7.1	7045262	100
1936	6329783	87.7	364122	5.0	523400	7.3	7217305	100

Kaynak: Tuncer BULUTAY, Employment, Unemployment and Wages in Turkey, DİE/ILO, Ankara, 1995.

Günümüzde bile sanayi ve hizmet sektöründe çalışanların büyük ölçüde ücretli ve maaşlı çalışanların; tarım sektöründe çalışanların ise ücretsiz aile işçilerinin oluşturduğu göz önüne alındığında, 1923-1936 dönemine ilişkin yukarıdaki tabloda sunulan veriler, işçi sınıfının nicelik açısından oldukça zayıf olduğunu göstermektedir.

1923 yılında sanayide istihdam edilenlerin sayısı yaklaşık 133.000 iken (% 3.4), hizmet sektöründe istihdam edilenlerin sayısı yaklaşık 336.000'dir (% 6.4). İncelediğimiz dönemin sonunda sanayi sektörünün payı % 5'e (1923'e göre yaklaşık üç kat artarak 364.122'ye), hizmet sektörünün payı % 7.3'e (523.400) yükselmiştir. Dönem boyunca tarım sektörünün istihdam içindeki payı % 90.2'den yüzde 87.7'ye düşmüştür. Tarım sektöründe ücretsiz aile işçiliği hakim olmakla birlikte, Çukurova ve Ege bölgelerinde her yıl sayıları 100.000'e ulaşan mevsimlik ücretli tarım işçileri çalışmaktadır.

Türkiye'de işçi sınıfının niceliksel varlığını saptamada sanayi sayımları ile yetinmek bizim gerçek rakama ulaşmamızı engelleyecektir. Örneğin bu sayımlarda yer almayan yaprak tütününü ve tarım işçilerinin sayısı gerçekte büyük rakamlara ulaşmaktadır. *İzmir Ticaret Odası* yayınında "tütünlerin işlemesile vasatı 200 bin amele dahi te'mini maişet eylemektedir" denilmektedir.³¹ *Cumhuriyet* gazetesi 1932 yılında 150 bin civarında tütün işçisinden söz etmektedir.³² Bu işçilere ulaşım sektöründe çalışan yaklaşık 40.000 civarındaki demiryolu, denizcilik ve kara yolu işçileri ile birlikte sayıları 100.000 civarında olan mevsimlik ücretli tarım işçileri de eklendiğinde, Türkiye işçi sınıfının daha 1930'lu yılların başında küçümsenmeyecek derecede ücretli emeğe sahip olduğu anlaşılabacaktır. Bu dönem istatistiklere girmeyen evlerdeki dokuma tezgâhlarında çalışanlar vardır. Örneğin 1936 yılında Gaziantep'te bu türden tezgâhlarda ça-

31 M. ZEKİ, *Mintıkamızın Kitabı*, İzmir, 1930, s. 39.

32 *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1932.

İşanların sayısı yaklaşık 3.000'dir.³³ Benzeri çalışmaya İstanbul gibi büyük kentlerde de rastlamak mümkündür. Fabrikalarda işe alınmayan 35 ve daha yukarı yaşlardaki evli veya dul kadınlar eve iş almakta, trikotaj ve benzeri işleri yapmaktadır.³⁴

1913 yılında kabul edilmiş olan geçici Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 1927 yılında genişletilmesi ile özel sanayi ve maden işletmelerine geniş çapta muafiyet ve imtiyazlar verilerek, sanayileşme yönünde önemli adımlar atılması istenmiştir. Ne var ki, sermaye birikimini artırmayı ve özel teşebbüs eliyle sanayileşmeyi sağlamayı amaçlayan bu teşvik ve sağlanan tüm kolaylıklara rağmen, özel teşebbüs bu dönem sanayileşmede önemli gelişmeler kaydedememiş, önemli bir sermaye birikimi yaratamamıştır. Kuşkusuz, bu durum sanayileşmeye bağlı olarak gelişen işçi sınıfının nicel gelişimine de olumsuz bir şekilde yansımıştır. 1936 yılı itibariyle 1923-1936 döneminde Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan müesseselerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

1936 Yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Müessese Sayısı ve Bu Müesseselerin Kuruluş Tarihleri

Yıl	Toplam	Kuruluş Tarihi Belirsiz	1923'ten Önce	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
1936	1101	21	203	13	36	48	81	91	103	72	73	74	72	48	59	54	53

Kaynak: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Sanayi İstatistikleri 1932-1939 Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Faaliyeti, Ankara, 1941.

Tablodaki veriler 1927 düzenlemesinden önce 1923-1926 döneminde 178, 1927-1928 döneminde 194, 1929-1936 döneminde 495 yeni müessesenin kurulduğunu göstermektedir. 1923-1926 döneminde ortalama 44.5, 1927-1928 döneminde ortalama 97, 1929-1936 döneminde ortalama 62 yeni müessese kurulmuştur. 1927

³³ *Son Posta*, 13 Aralık 1936.

³⁴ *Haber*, 22 Şubat 1936.

düzenlemesinin Veriler 1927 ve 1928 yıllarında sanayileşmede önemli bir canlanmaya yol açtığını göstermektedir. Ama izleyen yıllarda bu canlanma hız kaybetmiştir. 1932 yılından sonra belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 1932 yılında TSK'dan yararlanan 1473 müessesede 55.320 kişi çalışırken, 1934 yılında 1310 müessesede 69.150 kişi çalışmıştır.³⁵

II. Rejim, Düzen ve İşçi Sınıfı Sorunu

Kadrolarını Osmanlı İmparatorluğu'nun aydın ve bürokratlarından devşiren Cumhuriyet yöneticileri Cumhuriyet'in ilk yıllarında öncelikle yeni rejimi yerleştirmeyi hedeflemişler; bu nedenle siyasal, hukuksal ve sosyal açıdan önemli düzenlemelere gitme gereği duymuşlardır. Yeni rejimin oturtulması Türkiye Cumhuriyeti (TC) devletinin temel sorunu idi. Lozan Konferansı ile Cumhuriyet'in ilanı arasında, Nisan seçimlerinden önce, 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, sadece iktisat politikasının oluşturulduğu ve iktisadi sorunların tartışıldığı teknik bir iktisat kongresi değildir. Bu kongre özünde İstanbul burjuvazisi ile Ankara hükûmeti arasında uzlaşma arayışı olmakla birlikte; ticaret, sanayi ve tarımla uğraşan kesimler ile işçileri bir arada toplayışı açısından bir toplumsal uzlaşma arayışı özelliği de taşımaktadır. Bu özelliği nedeniyle kongrede alınan kararların daha sonra ne derecede hayata geçirildiği ve hangi sınıfların taleplerinin yerine getirildiği önem taşımaktadır. Kongre kararlarının ne derecede gerçekleştirildiği daha sonraki bölümlerde tartışılacaktır.

Düzeni yerleştirip, kalkınmayı sağlamak için “cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik” ilkeleri benimseniyor, bu üç temel ilke “halkçılık, inkılapçılık ve devletçilik” gibi başka üç ilke ile de destekleniyordu.

Devlet, yeni düzeni yerleştirmek, düzeni radikal kırılmala-

35 Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Sanayi İstatistikleri 1932-1939 Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Faaliyeti*, Ankara, 1941, s. 17.

ra yol açmadan kendi içinde değiştirmek, meşruluğunu sürdürmek için iktisadi alana müdahale etme gereksinimi duymaktaydı. Devletin iktisadi alana müdahalesinin temel nedenlerinden biri iktisadi kalkınmayı sağlamaktan çok, devleti topluma karşı koruma ve güçlendirme kaygısıydı, çünkü devletin başlangıçta dayana- bileceği ne güçlü bir burjuvazisi, ne de güçlü bir işçi sınıfı vardı. Bu nedenle hem iktisadi, hem de toplumsal yaşamda devlet merkezli bir oluşum arayışında olan Cumhuriyet yönetimi için iktisadi devlet teşekkülleri son derece önemli kuruluşlar oldu. Böylece, devlete tabi, devlet eliyle büyüyen bir serbest girişimin getirdiği siyasal güvencenin yanında, devletine tabi ve muhtaç bir işçi sınıfının yetişip güçlenmesi de sağlanmış olacaktı ki, rejim için bu son derece önemliydi.

Türkiye'de devlet, toplumun kendini düşünme ve tanımlama olanağı bulabildiği tek alan olma çabası içine girmiştir. Böyle bir toplumsallıkla beraber kurumlaştırılan iktisadi alanın var olabilmesi için, önce içinde devlet ve seçkinlerin, bir daha birbirlerinden ayrılmamak üzere kenetlenebilecekleri bir siyasal alana ihtiyaç vardır.³⁶ Milliyetçilik tam da bu ihtiyacı karşılayan bir ideolojik alan olmaktadır, çünkü milliyetçilik tarihsel hareketin çerçevesini çizmekte, gerekli homojenleştirme alanını yaratmakta, iç mekânın çevresiyle eklemlenmesini sağlayan eş değerlilik ilkesini kurmaktadır. Karpas, bunu şöyle açıklamaktadır: "Milliyetçilik rejimin temeli sayılıyordu. Layiklik de milliyetçiliğin gayeleri sayılan modern, milli egemenliğe dayanan, milli bir devleti, bir Türkiye Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmek için yegane yol olarak gözükiyordu." Halkçılık ise, "milliyetçilik idealleri etrafında toplumsal birliği sağlama vasıtasıydı."³⁷

Türkiye'de devlet, iktisadi ve ulusal olanı hem öğretmeye hem de kurumlaştırmaya çalışırken, bunları toplumsallığa yeni bir bi-

³⁶ Türkiye'de düzen ve kalkınma sorunu için bakınız: Ahmet İNSEL, *Düzen ve Kalkınma Kışkacında Türkiye*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

³⁷ Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul, 1967, s. 45.

çim vermek üzere hazırladığı kalıbın iki ayrı boyutu olarak ele almış görünmektedir. Ancak devlet bunların yanı sıra bu yeni toplumsallığı bir devletçi-toplumsala, yani devletin kendini gerçekleştireceği bir mekâna dönüştürmek için gerekli olan bütün kurumları yeniden oluşturmak gibi, daha önemli bir işlevi de üstlenmektedir. Bu durum bir yandan ekonominin kendi kaderini belirleyen özerk bir alan olarak algılanmasını olanaksızlaştırırken, diğer yandan iktisadiyatın kurumlaşması sürecinin içinde siyaset alanının gözle görülebilir olmasını sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında da, devlet ile sanayileşme arasında yaşamsal bir bağımlılık olduğu görülmektedir. Düzen içinde, düzeni değiştirmeden, değişiklik yapmak yeni Cumhuriyet'in egemen siyasi felsefesini oluşturmaktadır. Karpat'ın ifadesiyle "toplumsal yapıda herhangi bir değişiklik meydana gelecekse, bu bir devrimin değil, evrimin sonucu olacaktır."³⁸

1930'lu ve 1940'lı yıllarda rejimin ve düzenin oturtulmasında ve sanayileşme tasarısı ile genel hedeflerin belirlenmesinde, eylem olanaklarını bu hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda eş güdümlle yönlendirebilecek tek aktör olarak devlet kendisini görmekte, diğer toplumsal örgütleri, kuşkusuz sendikaları, dışlamaktadır. Bu yaklaşımın sonucunda 1940'lı yılların sonuna kadar nüfusun büyük bölümü yurttaş olarak değil, uyruk, yani boyun eğmesi gereken kişiler olarak görüldü. Devlet gücünü yurttaşlardan değil, yüce ülküsünden ve tarihsel görevinden aldı. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra ve 1930'lu yılların ikinci yarısında işçiler de bu yüce amaca hizmet edecek şekilde örgütlenmeye çalıştı. İşçiler yurttaş olmaktan ya da sendikal örgütten çok, amacı gerçekleştirmeye yarayacak birer araç, aktör olarak görülmek istendi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde geleneksel iktidar toplumsal bütünlüğü ve kendi meşruluğunu sürdürebilmek için Müslümanlığa sarılırken, İttihat ve Terakki ile başlayan milliyetçiliğe sarılma Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de

³⁸ A.g.e., s. 48-49.

pekiştirilerek sürdürüldü. Böylece dinsel meşruiyetin yerini milliyetçilik almış oluyordu. İttihat ve Terakki’nin milliyetçiliğine ek olarak Cumhuriyet’in yöneticileri “halkçılığı” da toplumsal bütünlüğü sağlayacak bir harç olarak kullandılar. Ne var ki, Cumhuriyet’in ilk döneminde halk hâlâ kendisini Türk olmaktan çok, önce Müslüman sonra Osmanlı olarak tanımlıyordu.³⁹ Serbest Fırka deneyimi de rejimin oturmadığını göstermekteydi. Bu durum, yönetenleri 1930’lu yıllarda milliyetçiliği toplumsallaştırmaya itti. Bu amaca ulaşmak için “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” gibi ekstrem söylemlere başvuruldu. Bunun yanı sıra, önemli bir fikir akımı olarak “sınıfsız, imtiyazsız ve tezatsız, kaynaşmış bir millet” geliştirilmeye çalışıldı.⁴⁰

1931 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, 20 Nisan 1931 tarihinde bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki” ediliyor, “milliyetçi Türk amelesi ve işçileri mevcudiyetleri ve emekleriyle Türk camiasının kıymetli uzuvlarıdır” deniyordu.⁴¹ 1930’a kadar halkçılık çerçevesinde sürdürülen “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet” söylemi, artık yerini, sık sık dillendirilecek olan, “milliyetçi Türk işçisi” söylemine bırakıyordu. CHF’nin 1923 ve 1927 tüzüklerindeki “hiçbir sınıfın, hiçbir ferdin imtiyazını” kabul etmeyen hükümleri artık daha açık şekilde dile getirilmeye muhtaçtı. Bu, CHF’nin 1931 yılı kongresinde gerçekleştirilecekti. Mustafa Kemal’in 20 Nisan 1931’deki beyannamede belirttikleri aynen CHF’nin 1931 yılı programına geçecekti. Programın “iktisat” ile ilgili olan “üçüncü kısım”ında milliyetçilik söylemi de şu şekilde kendini gösteriyordu:

39 Richard D. ROBINSON, *The First Turkish Republic, a Case Study in National Development*, Cambridge, 1963, s. 37.

40 İsmail BEŞİKÇİ, *Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7.

41 *Son Posta*, 22 Nisan 1931.

Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlarını göz önünde tutacağız. Say ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kafi hükümleri vaz'ı Fırkanın mühim işleri arasında görülür.⁴²

Programda ifadesini bulan bu yaklaşım, bir söylem olarak kalmayacak, toplumsal ve siyasal hayatta da yerini bulacaktı. CHF Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) 16 Ekim 1931 tarihinde Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesi) yaptığı konuşmada CHF programını açıklarken bunun ipuçlarını da vermektedir:

...milletimizin hususi seciyelerinin ve müstakil hüviyetinin mahfuz kalması için her nereden gelirse gelsin ve her ne mahiyette olursa olsun beynelmilelcilik cereyanlarına kapılmanın milli felaketler doğuracağına kaniyiz. Her ferdimizin bundan dikkatle kaçınmasını lüzumlu görürüz. Program iktisat kısmında amele ve işçilerimiz için milliyetçilik şartını zikre sebep olan esas fikir budur[, çünkü b]ir vatan için menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. CHF tek vatandaşın olduğu kadar çalışma zümrelerinin hususi menfaatlerinin de devletin ve memleketin umumi menfaati çerçevesi içinde temin olunabileceğine kanidir. Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taasuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğuruyor. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlere yavaş yavaş tahrip ediyor.

Bunun için de “sınıflaşmayı reddedip”, “bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa etmek” gerekiyor.⁴³ 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk Amerikalı gazeteci Gladys Baker'a verdiği demeçte “Türkiye’de Bolşeviklik olmayacaktır” derken, izlenen politikaların nedenini de açıkça ortaya koymuş olmaktadır.⁴⁴ Sınıf

42 CHF, *CHF Nizamnamesi ve Programı*, Ankara, 1931, s. 33; İşçi sorunları ile ilgili tartışmalar için ayrıca bakınız: CHF, *Üçüncü Büyük Kongre: 10-18 Mayıs 1931 Zabıtları*, İstanbul, 1931, s. 73-77.

43 Recep PEKER, *CHF Programının İzahı*, Ankara, 1931; İ. BEŞİKÇİ, A.g.e., s. 24-25.

44 *Ulus*, 21 Haziran 1935.

temelinde oluşumların tehlikesinden, bunların yayılması olasılığından ve bunun endişesinden de söz eden Recep Bey “uyanık olmak lüzumuna kaniyiz” demektedir. Bu söylem hem potansiyel bir “tehlikeyi” önlemeye yöneliktir, hem de yaşananlara ilişkindir. Nitekim, Cumhuriyet’in on beşinci yılı nedeniyle CHF tarafından hazırlanan kitapta da buna açıkça vurgu yapılmaktadır:

...komünizm cereyanlarının 1919 senesinde itibaren memleketimizde de bazı muhit ve zümreler arasında yer tutmağa başladığı görülmekte idi. ...kanuni yollardan istifade ederek muhtelif namlar altında fakat komünist bir gaye ile Amele Cemiyetleri kuruluyor ve ayrıca gizli hücreler tesis edilerek şümüllü ve teşkilatlı bir hareket yaratılmak isteniyordu. Komünist propagandaları pek mahsus bir hal almıştı. Cumhuriyet zabıtası lazımgelen kanuni ve idari tedbirleri alarak bu cereyanları tamamiyle önledi. Üçüncü enternasyonalla irtibat tesis etmeğe çalışan bazı elebaşları tespit ve tevkif ederek adaletin pençesine verdi. Memleketimizde günden güne inkişaf eden sanayi hayatımızın icapları olarak yer yer tekasüf etmekte bulunan amele kitleleri arasına bu muzır ve fesatçı unsurların girmemesi için icap eden bütün tedbirler alınmış bulunmaktadır.⁴⁵

Bunun için de “milliyet fikrine sahip Türk amele ve işçileri” oluşturmak gerekmektedir. Böylece bir yandan işçiler milliyetçileştirilirken, diğer yandan milliyetçileştirilmiş işçilerin örgütleri aracılığı ile milliyetçilik de toplumsallaştırılabilecektir.

1931 yılı ve sonrasında CHF işçilere yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. CHF umumi idare heyeti içerisinde yapılan görev dağılımında dört ana grup ve bu gruplara bağlı 13 büro oluşturulmuştur. Genel sekreterliğin, Recep Bey (Peker), 29 Ağustos 1931 tarih ve 2101 sayılı yazısına göre “C grubu”nun “dokuzuncu büro”su “iş, işçiler, esnaf teşkilatı, serbest meslek” bürosudur.

[C grubu] memleketin iktisadi faaliyetleri, Fırka programında yazılı sınıflar üzerinde çalışacak ve programımızın ruhunu teşkil eden sınıf mücadelelerine mahal vermeden hepsi arasında ahenk ve müva-

⁴⁵ CHF, *Türkiye Cumhuriyeti’nin 15. Yılı*, s. 59.

zenet tesis için konacak kanunlar ve Fırka esaslarını yürütmek için çalışacaktır.⁴⁶

Böylece 1929 yılında esnaf cemiyetlerini CHF'nin yandaşı esnaflar arasında yöneticiler seçerek, esnaf cemiyetlerini merkezîleştirerek denetim altına almaya çalışan girişimler daha merkezî ve sistematik hale getirilmiş olunuyordu.⁴⁷ Bu arada gazetelerde işçilerin CHF'ye girmek istediği, işçilere CHF programının anlatıldığı haberleri yer almaya başlamıştır.⁴⁸

Bunalım nedeniyle işsizlik önemli boyutlara ulaşırken, gazetelerde "Türkiye'de iş Türkündür" başlığı altında "Türk vatandaşlarının iş bulmak hususunda himaye edilmesi" talepleri de yükselmeye başlamıştı.⁴⁹ Gazete haberlerinde yabancıların çalıştığı işler ve sayılarına yer veriliyor, milliyetçilik duyguları kabartılıyordu. 1932 yılında İstanbul'da 200'ü berber, 223'ü garson olmak üzere 551 yabancıнын çalıştığı belirtiliyordu.⁵⁰ 1932 yılında "Türkiye'de Ecnebi Tebaası Tarafından Yapılması Memnu Olan Sanatlar Hakkında Kanun" çıkarılarak yürürlüğe konmuş, böylece işsizlik sorunu ile karşı karşıya olan Türk işçilere yeni iş olanakları yaratılarak Türk işçilerin sempatileri kazanılmaya çalışılırken, milliyetçileştirmenin farklı bir boyutta da olsa temelleri atılmış oluyordu.⁵¹ Kuşkusuz bu kanun Türk işçilerini ve esnafını memnun edecekti.⁵²

46 *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı*, Mayıs 1931'den Birincikanun 1932 nihayetine kadar, C: 1, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 18, 20.

47 Bu türden girişimlere dönemin gazetelerinde haber olarak sık sık rastlamak mümkündür. *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1929; *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1929; *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1929; *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1929; *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1929; *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1929; "CHF esnaf cemiyetlerinin tevhidine karar vermiştir. İstanbul'da mevcut 72 cemiyet 35 cemiyete tenhis edilecektir." *Cumhuriyet*, 22 Kânunusani 1929; 31 Kânunusani 1929.

48 *Son Posta*, 11 Ağustos 1931.

49 *Son Posta*, 16 Mart 1932.

50 *Son Posta*, 28 Mart 1932.

51 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C: 9, 4 Haziran 1932, s. 65-67.

52 *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1932.

1929 yılında İstanbul’da olduğu gibi, 1930’lu yılların başında CHF, İzmir’de bulunan işçi ve esnaf kuruluşlarını denetim altına almak için çeşitli girişimlerde bulundu. CHF, muhalefetin güçlü olduğu, işçilerin rahatsızlıklarının her fırsatta dile getirdiği İzmir’i pilot bölge olarak seçmişti. 1932 yılının sonlarına doğru İzmir’de işçi ve esnaf örgütlenmesinde, partinin amaçları doğrultusunda, yeni bir deneye girişildi. Aynı iş kolunda faaliyet gösteren işçi ve esnaf örgütlerinin tek çatı altında toplanması amaçlandı. İzmir’in seçilmesi tesadüfi değildi. İzmir hem komünistlerin yoğun faaliyette olduğu, hem de işçilerin devlet güdümü dışında örgütlenmeye çalıştığı bir kent özelliği taşıyordu. Kuşkusuz Bülent Varlık’ın da belirttiği gibi “1932 yılı başında bir grup sigara, iplik ve dokuma, tütün, incir ve üzüm işçilerinin İzmir İşçiler Sendikası Birliği kurma yönündeki çalışmaları, İzmir’in uygulama alanı seçilmesinde belirleyici olmuştur.”⁵³

1923 yılında kurulmuş olan “Emekçiler Derneği”nin adı 2 Kânunuevel 1332 tarihinde İzmir Sanayi İşçiler Birliği’ne dönüştürülmüş, derneğin tüzüğü de tümüyle değiştirilmiştir.⁵⁴ Böylece devletin denetimi dışında oluşturulmaya çalışılan örgütlenmenin önü kesilmiş, İzmir işçileri CHF’nin, aynı anlama gelmek üzere devletin denetimi altına alınmıştır. Böylece, 1932 yılında aynı ya da benzer alanda faaliyet gösteren bazı dernekler birleştirilmiş, bazıları CHF’nin ilkelerine paralel hükümler içeren yeni bir nizamname ile yeni bir biçime sokulmuş, işçi ve esnaf kuruluşlarının fırka himayesinde bulunduğu açıklanmıştır.⁵⁵

1934 yılı Aralık ayında İzmir Valisi Kazım Dirik’in bildirisi ile İzmir’deki tüm işçi ve esnafın İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği altında toplanması istenmiştir. Bu kuruluşların bir araya gelerek 13

53 Bülent VARLIK, “İzmir Sanayi İşçileri Birliği”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 155, Mayıs 1993, s. 35. İzmir’deki sendikal örgütlenme için bakınız: İbrahim TOPÇUOĞLU, *Türkiye’de İlk Sendika Sarıklı’da 1932*, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1975.

54 B. VARLIK, A.g.m., s. 35.

55 B. VARLIK, “İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu Nizamnamesi (1935)”, *Kebikeç*, Sayı: 5, 1997, s. 201.

Mart 1935 tarihinde yaptıkları genel kongrede İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri (İİEB) genel bürosu oluşturulmuştur.⁵⁶ Cumhuriyet'in yöneticilerinin ilk uygulama yeri olarak İzmir'i seçmelerini tesadüf olarak değerlendirmemek gerekir. İzmir işçi ve esnafın yoğunlaştığı bir merkez olduğu kadar, Serbest Fırka deneyiminde de görüldüğü gibi önemli bir muhalefet merkezidir. İşçiler Serbest Fırka Başkanı Fethi Beyi (Okyar) coşkuyla karşılamış, bu ziyaret sırasında grevler meydana gelmiştir.⁵⁷

CHP'nin dördüncü büyük kurultayı 9 Mayıs 1935'te yapılmış, partinin ana vasıfları ve prensipleri üzerinde değişiklik yapılmazken, işçi sınıfına yönelik olarak yeni bir düzenlemeye gereksinim duyulmuş, bu da programın 68. maddesinde somutlaştırılmıştır: "Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programı çerçevesi içinde örgütlemeyi iş edineceğiz".⁵⁸ Programın bu maddesi İzmir'de hayata geçirilmiştir. İİEB'nin 25 Ağustos 1935 tarihindeki açılışında CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan'ın konuşması devletin işçilere bakış açısını, yüklediği misyonu ortaya koyması açısından oldukça ilginçtir:

Türk işçi ve esnafının diğer memleketler siyasal hareketleriyle en küçük bir ilgisi yoktur. Arada ulusal bünye farkları vardır. Türk işçi ve esnafı milliyetçi ve devletçidir ve kendi siyasallığına göre bir hususiyet taşımaktadır. Türk işçisi devrime uymuş, yürümektedir, kitapların tarif ettiği şekilde bizde bir amele sıkıntısı yoktur. Türk işçisi, Türk tarihinin kaynaklarından aldığı kuvvetle daima Atatürkün rejiminin çizdiği yoldan yürüyecektir.⁵⁹

İİEB'nin genel büro yayınının 1. sayısında yer alan "Türk İşçisi Milliyetçidir" başlıklı, imzasız yazıda şöyle denmektedir:

56 A.g.m., s. 201.

57 *Hizmet*, 1 Eylül 1930; *Hizmet*, 9 Eylül 1930; *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930; *Vakit*, 7 Eylül 1930; *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

58 CHP, *CHP Programı*, Ankara, 1935, s.19.

59 CHP, *İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu Genel Büro Yayını*, Sayı 1, İzmir, 1935, s.8.

Türk işçisi evvela Türk olduğu için, ondan sonra da Atatürk ve onun partisine inandığı ve dayandığı için milliyetçidir. ...Türk işçisi Atatürkün ulu ırkına mensubiyetiyle, Atatürkün partisiyle ve Atatürk partisinin prensiplerile kıvanç duyuyor, beraber yürüyor ve gelişip yükseliyor. ...Sayın Türk işçisi!.. ...Sen Türk devriminin ana temel taşlarından birisisin.⁶⁰

Böylece işçiler aracılığı ile hem rejime meşruiyet kazandırılmakta, hem de milliyetçiliğin toplumsallaştırılmasına yardımcı olunmak istenmektedir. Ama önce işçilerin buna inandırılması gerekmektedir. 1930'lu yılların ortasından itibaren tüm çabalar bu yönde olmuş, işçilerin bağımsız örgütlenmelerinin önü tıkanmaya çalışılmıştır. Zorlanıldığı anda da 1938 yılında olduğu gibi "sınıf esasına dayalı cemiyet" kurmak yasaklanmıştır.⁶¹ Amaç devlete bağlı, düzeni ve rejimi tehdit etmeyen bir işçi sınıfı oluşturmak, tersi yöndeki gelişmelere hayat hakkı tanımamaktır. Recep Peker bunu şöyle dile getirmektedir:

Türk işçisini ve esnafını da teşkilatlandırmak programımızda yer almıştır. Bu teşkilatlandırış bildiğimiz klasik işçi teşkilatlanmasından başka üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist cereyanların verdiği yurd içinde yurddaşa karşı mücadele yolları değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağliyacğız. Türk işçileri bir kavga, ayrılık unsuru olmayacaklar, onlar ulusal Türk devletinin babasına (bekasına?) varlığına içten inanarak yardımcı bir destek olacaklardır.⁶²

Devletin ekonomik alana müdahalesi, sanayileşme faaliyetlerine aktif olarak katılması, beraberinde iktisadi devlet teşekkülle-

60 A.g.e.

61 Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesine göre "siyasal ve ulusal birliği bozan", "aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan" cemiyetlerin kurulması yasaktır. Aynı yasanın 35. maddesine göre 9. maddenin "hükümlerine aykırı harekette bulunanlar Türk Ceza Kanunu'na göre bu fiilleri ayrıca suç teşkil etmediği takdirde bir seneye kadar hafif hapis veya 10 liradan 2.000 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır." *Düştur Üçüncü Tertip*, C: 19, (Teşrinisani 1937-Teşrinievvel 1938), Ankara, 1956, s.727, 730.

62 CHP, *Genel Sekreter R. Peker'in Söylevleri*, Ankara, 1935, s. 20.

ri aracılığı ile devletin işçisini de yaratacaktı. Devlet, bu kurumlar aracılığı ile işçileri daha doğuşundan itibaren iktidarın yapıları ile meşrulaştırmaya çalışmış, milliyetçiliği bunun önemli araçlarından biri olarak kullanmış, işçiler için sınıf olmasının önünü hep tıkamaya çalışmıştır. Devlete bağlı işçi sınıfını, ortaya çıkabilecek potansiyel sınıf çatışmalarından uzak tutmak ve devlet düzeniyle bütünleştirmek için çaba sarf edilmesi gereği duyulmuştur. Ekonomik olanaklar kadar bunda milliyetçilik de bir araç olarak kullanılmıştır. Recep Peker'in konuşması bunu ortaya koyan önemli bir yaklaşımdır. Bu nedenle bu konuşmadan uzun da olsa bir alıntı yapmak gerekmektedir:

Arkadaşlar; Türkiye'de ulusal endüstri ilerlemektedir. Devlet kendi yapıcılık kuvvetini her alanda göz kamaştıracak bir muvaffakiyetle tebarüz ettirmekte iken hususi teşebbüslere açık bulunan sahada da birçok işler her gün ileri gitmektedir. Bütün bunların neticesinde memlekette geniş bir işçi sınıfı türemektedir. Endüstri açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerekir ki, bu ileri gidişin tabii neticesi olarak artacak işçi sınıfları; klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cephe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takib eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlatlarından ve yurddaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin. Ve bu genç tabaka yurd için olduğu kadar kendileri için de felaket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin.⁶³

Bütün bunları başarabilmek için çalışma hayatını düzenleyen bir iş yasasına ihtiyaç vardı. Pek çok tasarıdan sonra nihayet 1936 yılında (8 Haziran) İtalyan iş yasasına göre hazırlanan, Recep Peker'in "rejim kanunu" olarak nitelendirdiği ve "Türkiye'de iş hayatı(nı) yeni rejimimizin istediği ahenk ve anlaşma yoluna" sokacağını belirttiği 3008 sayılı İş Kanunu çıkarıldı. Recep Peker'e

63 A.g.e., s. 14. Recep Peker'in sınıflara bakış açısı için bakınız: Recep PEKER, *İnkılap Dersleri*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1984, s. 35-57.

göre gecikmenin nedeni “siyasal ve ulusal hayatımıza en uygun şekilleri bulmak”tı. R. Peker’e göre bu yasayla “ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatı hayatımıza” aşılanıyor, “...yurddaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı” örülüyordu. İş Kanunu “sınıfcılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla milli hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır.” Celal Bayar bu yasa için “bu kanun Büyük Partimizin kabul ettiği büyük ana prensiplerden nur almıştır, ilham almıştır ve ona göre tanzim edilmiştir” diyordu.⁶⁴

Devletçilik ilkesi temel alınıp, ülke ekonomisi devlet denetimi altına sokulduğunda “milli bir çalışma politikası” da kaçınılmaz olmaktadır. Ali Fuat’ın (Başgil) ifadesiyle, işçi ve işveren “münasebet ve menfaatların nazımı ve ulusal ülkülerin hamili olmak sıfatıyla de devlet için çalışanlara ve çalıştıranlara karşı müsbet bir takım vazifelere yükleme zarureti ortaya çıkar” ve “memleketimizde kurulacak olan bir iş nizamının ve kanununun bağlanacağı hukuk sistemi bu sistemdir”. Çünkü, bu türden milli bir çalışma politikasını oluşturan bu hukuk “sosyal faaliyetteki devletçilik umdesinin hukuk diliyle ifadesinden başka bir şey değildir. Bir işçi hukuku ve iş kanunu ise devletçilik faaliyetinin ekonomik nizamıdır.”

[Sınıf çatışmalarının önüne geçmek, emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi kaldırmak] yarının içtimai sulhunun bu günden temellerini atmış olmak için emin bir yol vardır. Bu yol işçi ile iş sahibi münasebetlerini sırf ferdi menfaatlar ve münasebetler çerçevesinden çıkarıp geniş bir sosyal menfaat çerçevesine, bir ulusal bağlılık manzumesi içine almak ve burada bütün menfaatlarla beraber iş münasebetlerine bağlanan menfaatları da birbiriyle barıştırmak, birbirinin tahakkukunun şartı kılmaktadır. ...bu günün millet ekonomisi re-

64 Kemal H. KARPAT, A.g.e., s. 69; Mesut GÜLMEZ, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, TODAİE Yayını, Yayın No: 204, Ankara, 1983, s. 421; Mesut GÜLMEZ, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 173-179; TBMM Zabıt Ceridesi, Beşinci Devre, İçtima: 1, C: 12, Ankara, 1936, s.25, 83-85.

jiminin esasını teşkil eden sanayi istihsalinde ...bütün bir memleketin menfaati ...bir ulusal istiklal meselesi vardır.

Bu durumda, toplumsal güçler arasında sıkı bağlılık ve uyum kurmak amaçlanmalıdır ki, devletçilik ilkesi, milli yaşamın devlet gözetim ve denetimine bağlanabilsin. Yani Ali Fuat'ın ifadesiyle devletçilik ilkesinin amacı "ulusal hayat ve faaliyeti devletin şuurlu ve düzen verici merkezine bağlamak; sosyal kuvvetler, münasebetler ve menfaatlar arasında sıkı bir bağlılık ve ahenk kurmaktır."⁶⁵

1930'lardan sonraki dönemin çalışma politikası milli birliğin güçlendirilmesi ve milliyetçiliğin yaygınlaştırılması politikasıdır.⁶⁶ Bu politikanın bir parçası olarak çıkarılmış olan İş Kanunu, kaynaşmış ve ayrıcalıksız bir kitle yaratmayı amaçlamakta, bu nedenle sendika, toplu sözleşme ve grev gibi hakları, toplumda farklılaşmanın ve çatışmanın nedeni olarak gördüğünden benimsemeyip reddetmektedir. Saymen bunu şöyle ifade etmektedir:

...kanun projesine hakim olan ruh her şeyden üstün tutulan milli menfaattır. Ve bu itibarla İş Kanunu projesi bir sınıf kanunu veya sınıf mücadelelerini yatıştırıcı bir kanundan ziyade milli bir kanundur, ve bu mücadeleleri önleyici bir kanundur. ...Bundan başka kanun projesi Devletçi, müdahaleci bir kanun projesidir. İş meselesini tamamen bir Devlet meselesi yapmış ve bunun tanzimine, ihtilafların haliline müdahalede bulunmuştur. Grev ve lokavt yasağı da aynı fikre dayanır, zira memlekette bir sınıf mücadelesi yok, bir millet menfaati ve bunun icap ettirdiği bir umumi kalkınma zarureti vardır.⁶⁷

Dönemin ağır çalışma koşulları ve işverenlerin yaklaşımları göz önünde tutulduğunda, 1936 tarihli İş Kanunu'nun küçümsememeyecek koruyucu ve düzenleyici nitelikte genel bir çerçeve oluşturduğu görülmektedir.⁶⁸ Ne var ki, yasa bir yıl sonra yürür-

65 Ali Fuat (BAŞGİL), *Türk İşçi Hukukuna Giriş*, Ankara, 1936, s. 12-13, 15.

66 Tankut CENTEL, "Atatürk Döneminin Çalışma Politikası", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası, Doğumun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, Sayı: 1-4, 1981-1982, s. 141.

67 Ferit H. SAYMEN, *Türk İş Hukuku*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954, s. 56.

68 Yasanın yorumu için bakınız: Mesut GÜLMEZ, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 197-199. Dönemin çalışma koşul-

lûge girmiş, ardından II. Dünya Savaşı patlak vermiş, 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu (MKK) ile yasanın birçok maddesi askıya alınmış,⁶⁹ böylece yasa hukuksal olarak da büyük ölçüde uygulanamamış, koruyucu hükümler kâğıt üzerinde kalmıştır.

III. Kuruluş Yıllarında Çalışma Yasaları ve İşçiler

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayileşme düzeyine bağlı olarak Cumhuriyet'e miras kalan sanayileşme ve onun yarattığı işçi sınıfının nicel düzeyinin son derece sınırlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Sayıları yüz bin civarında olan işçiler 1908 yılına kadar çalışma ilişkilerinde sorun yaratacak önemli hareketlerde bulunmamış, 1908 yılında geçici de olsa, görece oluşan özgür ortamda, çalışma koşullarını protesto etmek ve ücretlerin arttırılmasını sağlamak amacıyla çok sayıda greve gitmiştir. Bu eylemlilik, ekonomik, siyasal ve sosyal faktörlerden etkilenen iş hukuku mevzuatının oluşturulması gerekliliği kuralını işletmiş, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 yılı grevlerinden sonra, ilk kez ülke düzeyinde çalışma ilişkilerini düzenlemek amacıyla bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu (TEK) çıkarılmıştır. Çalışma ilişkilerini düzenleyen bu kanun, ilk kez yaygın bir alana uygulanmış ve tek parti yönetimi döneminde de yürürlükte kalarak bu işlevini sürdürmüştür. Bu kanun, hükûmetten imtiyaz ve ruhsat alarak kurulan ve genel hizmetlerle ilgili faaliyetlerde bulunan kurumlarda sendika kurulmasını yasaklamıştır.

TEK, yasa kapsamına giren kurumlarda çıkan iş uyuşmazlıklarının barışçı yoldan çözümlenmesi sistemini benimsemiş-

ları için bakınız: Mete TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992 içindeki dergilerde yer alan yazılar ve işçi mektupları.

69 Milli Koruma Kanunu'nun çalışma hayatına ilişkin düzenlemeleri için bakınız: M. Şehmus GÜZEL, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1993, s. 165-185.

tir. TEK'in tek barışçı süreç olarak öngördüğü araç uzlaşma kurulu, çalışma koşulları ile ilgili uyuşmazlıkları çözmekle görevlidir. Uzlaşma kurulunda (işçi ve işveren, taraflarca seçilmiş, üçer temsilci ile nezaretçe tarafından atanan bir memurdan oluşur) oy birliği ile anlaşmaya varılması durumunda uyuşmazlık kesin ve bağlayıcı nitelik taşıyan bir kararla sona erer. Uzlaşmanın sağlanamaması durumunda ise grev yolu açıktır.⁷⁰

Kutal, Osmanlı İmparatorluğu döneminde iş hukuku alanında, ekonomik ve sosyal şartların henüz olgunlaşmadığı gerekçeyle ciddi düzenlemelerin yapılmadığını, kabul edilen bazı yasaların ise daha çok işçi haklarını sınırlamak ve üretimi artırmak gibi amaçlara yönelik olduğunu belirtmektedir.⁷¹

Cumhuriyet'in ilanından önce, Büyük Millet Meclisi'nde çalışma ilişkilerini düzenleyecek kanunlar ile ilgili olarak iki görüş vardı. Bu görüşlerden birincisi bütün çalışma hayatını kapsayacak genel bir iş kanunun çıkarılması, ikincisi ise genel bir iş kanununun sakıncalı olacağı, bu nedenle her iş alanı veya bölgesi için ayrı kanunların hazırlanmasıydı. Sadece kömür bölgesine uygulanmak üzere çıkarılan, işçiyi koruyucu hükümlerin yer aldığı 1921 tarihli 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun ile 114 sayılı Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Furuhtuna Dair Kanun ikinci görüşün kabulü sonucu çıkarılmıştır.⁷²

Çalışma ilişkileri açısından, Cumhuriyet'in ilanından önce toplanmış olan, günümüzün sosyal ve ekonomik konsey özelliklerini taşıyan ve ilk kez ulusal düzeyde işçilerin durumunu ele alan İzmir İktisat Kongresi'nde "İşçi Grubunun Esasları" da önemli düzenlemeler önermektedir. Toplam 34 maddeden oluşan bu

70 Mesut GÜLMEZ, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, TODAİE Yayını, Ankara, 1991, s. 308-320.

71 Metin KUTAL, "İş Yasası'nın 50. Yılında Çalışma Mevzuatımızın Gelişmesine Kısa Bir bakış", *İktisat ve Maliye*, C: 33, Sayı 2, 1986, s. 70.

72 Nuri ÇELİK, *İş Hukuku I (Genel Bilgiler, Ferdi İş Hukuku)*, İstanbul, 1971, s. 14.

“esaslar” da, ulusal düzeyde, işçi hakları oldukça ilerici ve köklü bir biçimde dile getirilmektedir. İlk kez bir araya gelen değişik yöredeki işçiler birbirlerini tanıma fırsatını bulmuşlar, ulusal düzeyde bir işçi örgütü kurulmasını kararlaştırmışlardır.⁷³ Bu karar uyarınca yapılan çalışmalar sonucunda, korporatist uygulamalar için gerekli olan merkezî bir tepe örgüt olarak, 1923 yılı Aralık ayında Türkiye Umum Amele Birliği kurulmuştur.

İşçi grubu, kongrede sendika hakkının tanınması, TEK’in yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere gözden geçirilip, düzenlenmesi, günlük çalışma süresinin sekiz saat ile sınırlı tutulması, kadınlara doğum izni verilmesi, hafta tatili ve yıllık ücretli izin hakkı verilmesi gibi oldukça ileri taleplerde bulunmuştur.⁷⁴

Ne var ki, sosyal politika alanında oldukça önemli gelişmeleri öngören “İşçi Grubu Esasları”nın yasal düzenlemeleri oldukça uzun bir zaman almıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra, 1924 Anayasası toplanma ve dernek kurma hakkını tanımış, aynı yıl, hâlen çeşitli değişikliklerle yürürlükte olan, uygulama alanı büyük kentlerle sınırlı olan Hafta Tatili Kanunu kabul edilmiş, 1926 yılında da çalışma ilişkilerine önemli etkileri olan Medeni Kanun yasalaşmış, 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 1935 yılında Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler genel yasalar olup, çalışma hayatını dolaylı olarak etkilemektedir.

17 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, çalışma ilişkilerini, özellikle örgütlenme hakkı ve özgürlüğü açısından olumsuz yönden etkileyen dolaylı bir kanun özelliği taşımaktadır. Kanun, yürürlükte kaldığı dört yıl boyunca işçi örgütlerinin de hükûmetçe kapatılmasının yasal dayanağını oluşturmaktadır.

Cumhuriyet’in ilanından sonra İş Kanunu’nun hazırlık çalışmaları hızlandırılmış, 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu’na ka-

⁷³ Şehmuz GÜZEL, *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, İstanbul, 1993, s. 154.

⁷⁴ Gündüz ÖKÇÜN, *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar)*, İkinci Baskı, AÜ SBF Yayını, Ankara, 1971, s. 430-434.

dar 1924, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında beş iş kanunu tasarısı hazırlanmıştır. Kutal, tek parti yönetiminin ekonomik ve sosyal politikasında meydana gelen değişmelerle sendikaların cılız kalması ve güçlü bir işçi sınıfının henüz kendisini gösterememesi nedeniyle bu tasarıların yasalaşamadığını belirtmektedir.⁷⁵

1923-1936 döneminde, çalışma hayatına ilişkin doğrudan ve dolaylı düzenlemeler “bir yandan düzenleyici ve koruyucu, öbür yandan yasakçı ve baskıcı” özellikler taşımaktadır.⁷⁶ Çalışma ilişkilerine genel bir yasal çerçevenin çizilmediği bu dönemde, çalışma koşullarının belirlenmesinde sözleşme özgürlüğü ilkesi geçerli olmuştur. Toplu iş ilişkilerini düzenleyen Tatil-i Eşgal Kanunu, kapsadığı iş yerlerinde çıkan iş uyuşmazlıklarının barışçı yoldan çözülmesi açısından düzenleyici, örgütlenme açısından ise yasakçı bir çerçeve çizmektedir.

Ekonomi alanında devletçilik politikasının benimsenmesi, siyasal yaşamda ise sınıf savaşımını önleme çareleri aranarak, ulusun tüm bireylerini kucaklayacağı belirtilen tek partili otoriter bir rejimin sürmesi, devleti çalışma hayatı ve ilişkilerinin tek düzenleyici ve otoriter aktörüne dönüştürmüştür. Yasakçı, baskıcı ideoloji ve uygulama, işçileri çalışma ilişkilerini düzenleyecek kuralların üretilmesini devletten bekler bir tutum içine sokmuştur. Bu nedenle, üretilen ve üretilmek istenen kurallar, olağan bir evrim süreci içinde sistemin aktörleri arasındaki etkileşimlerin sonucunda doğmamış; gerek çıkarılan yasalar, gerekse hazırlanan tasarılar açısından başlıca rol devlete düşmüştür. 1930’lu yıllar, devletin bireysel ve toplu iş ilişkilerinden sosyal güvenliğe kadar çok değişik sorunları içeren kapsamlı ve genel bir iş yasası ile düzenleme eğilimi içinde olduğu ve bu yönde çalışmalarda bulunduğu yıllardır.

Emek-sermaye arasındaki çıkar çatışmalarını önleyici bir

75 M. KUTAL, A.g.m.

76 Mesut GÜLMEZ, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, TODAİE Yayını, Ankara, 1991, s. 389.

araç olarak, çalışma ilişkilerini düzenlemek üzere, 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu'nun çıkarılması artık kaçınılmaz olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında hazırlanan ama yasalaşamayan iş yasası tasarılarından sonra, 1936 yılında, çalışma hayatı, geniş kapsamlı bir yasa olan 3008 sayılı İş Kanunu ile ilk kez sistematik olarak düzenlenmiştir. Toplu iş ilişkilerinde devlete tek taraflı düzenleyici bir rol tanıyan yasa, sendikalardan söz etmemekte, grev ve lokavtları açıkça yasaklamaktaydı. Bireysel iş ilişkileri alanında ise devletin işçiler yararına müdahalede bulunması benimsenmişti. Böylece, sınıf ideolojisinin kökü kazınmak isteniyordu. Bu tek parti yönetiminin ilkeleri içinde yer alan ve daha sonra Anayasa'ya da geçirilen "halkçılık" ve "devletçiliğin" gereğidir.⁷⁷ Kuşkusuz, işçi-işveren ilişkilerinde çatışmaya ve mücadeleye yol açmaksızın devletin en geniş şekilde müdahalesiyle ve işçinin korunmasını temel alarak bu ilişkileri düzenlemede, dönemin otoriter düşüncesinin etkisi de bulunmaktadır.

3008 sayılı İş Kanunu'nun iş uyuşmazlıklarının çözümünü düzenleyen beşinci faslı (m. 72-90) oldukça ayrıntılı düzenlemelere gitmiştir. İş uyuşmazlıklarının çözümü için getirilen sistemde iş uyuşmazlıkları "tek başlı iş ihtilafı" ve "toplulukla iş ihtilafı" olarak ikiye ayrılmıştır. "Ayrı ayrı işçilerin kendi hak ve menfaatleri için işverenle aralarında çıkan anlaşmazlığa" tekbaşlı iş uyuşmazlığı denilmiş; iş yerindeki toplam işçi sayısının, 10 kişiden az olmamak üzere, beşte biri kadar işçi ile işveren arasındaki uyuşmazlığa ise "toplulukla iş ihtilafı" adı verilmiştir. Her iki tür uyuşmazlığın da öncelikle uzlaştırmadan geçirilmesi öngörülmüştür (m. 77). İş yeri işçi temsilcileri aracılığı ile yapılan bu barışçı girişim sonuç vermezse tekbaşlı iş uyuşmazlığında mahkemeye başvurulabileceği kabul edilmiştir (m. 79).

Toplulukla iş uyuşmazlıklarında ise iş yeri işçi temsilcileri ile işveren oy birliği ile bir sonuca varabilirse, "uzlaştırma şekli ve bu-

⁷⁷ M. KUTAL, A.g.m.

nun hangi tarihten uygulanacağı açık ve anlaşılmaya kolay bir ifade ile yazılıp” işçilerin göreceği bir yere asılacaktır. Oybirliği ile bir sonuca varılmış olsa bile işçilerin buna itiraz etme hakları bulunmaktadır. Yasaya göre (m. 80/b), iş yerindeki toplam işçi sayısının on kişiden az olmamak şartı ile beşte birinin, kararın ilan gününden sonra gelen ikinci iş gününün akşamına kadar itiraz etmeleri halinde kesin uzlaştırma aşamasına geçilmesi gerekmektedir. Bu aşamada resmi bir memurun huzurunda işçi temsilcileri ile işverenin bir araya gelmesi gerekmektedir. İşçilerin itirazı üzerine kesin uzlaştırmaya gidilmişse bu işçilerin aralarında seçecekleri bir işçi de görüşmelere katılacaktır (m. 82/b). Uyuşmazlık, kesin uzlaştırma aşamasında oy birliği ile çözüme bağlanmazsa tahkim aşamasına geçilecektir (m. 82-90). Tahkim sistemi birincisi “İş İhtilafları Hakem Kurulu” (İHK), ikincisi “İş İhtilafları Yüksek Hakem Kurulu” (YHK) olmak üzere iki aşama şeklinde düzenlenmiştir. İHK, il çapında üç devlet memuru ile bunların seçecekleri iki üyeden oluşmaktadır. İHK kararına taraflardan birinin itirazı üzerine uyuşmazlık YHK’ya intikal etmektedir. YHK, yedi üst dereceli bürokrattan oluşmaktadır. YHK’nın başkanlığını danıştay ikinci başkanlarından birisi yapmaktadır. İHK’da olduğu gibi YHK’da da işçiler ve işverenler temsil edilmemektedir. Oy çokluğu ile alınan karar kesindir.

Bu otoriter çözüm yolunun, devletin iş uyuşmazlıklarında hakem görevi üstlenerek sosyal dengeyi sağlama ideolojisinden kaynaklandığı belirtilmektedir.⁷⁸ Bu yaklaşım, sanayi hayatındaki düzensiz ve uyumu bozabilecek herhangi bir uyuşmazlığın devletin hakemliği ile çözümlenmesinin ekonomik yapıya en uygun yol olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Böylece, CHP’nin 1935 yılı programının aşağıda verilen 14. maddesi de maddileşmiş olmaktadır:

[H]içbir ekonomik girişim, kamuşasıya olduğu kadar, ulusal ve özel

78 Metin KUTAL, “Türk Hukukunda 1936-1980 Döneminde Toplu İş Uyuşmazlıklarının Çözümü”, *İktisat ve Maliye*, C: 34, Sayı: 6, 1987, s. 218.

bütün kınavlar arasındaki uyuma da karşıt olamaz. İşverenlerle işçilerin çalışma birliğinde de bu uyum, esastır. İş kanunu ile işçiler ve işverenler arasındaki karşılıklı ilgiler düzenlenecektir. İş anlaşmazlıkları, uzlaşma yolu ile ve buna imkân olmazsa devletin kuracağı uzlaştırma araçlarının yargıçlığı ile kotarılır. Grev ve lokavt yasak olacaktır. Ulusçu Türk işçilerinin hayat ve hakları ile bu esaslar içinde ilgileniriz.

1936 yılı İş Kanunu 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu’nun uyuşmazlık sonrasında işçilerin isterlerse greve gidebilecekleri şeklindeki düzenlemesini benimsemeyerek, grev yasağını tercih etmiştir (m. 72). 1936 İş Kanunu’nun bir diğer özelliği, yasanın görüşüldüğü ve yürürlüğe girdiği 1937 yılında kurulu sendikaları yok saymasıdır. Ne iş ihtilafı çıkarmada, ne de ihtilafın uzlaştırılması süreçlerindeki kurumlarda sendikalara yer verilmemiştir. Sendikalar dışlanırken, hiçbir hukuksal güvenceye sahip olmayan işçiler bireysel haklar bakımından çağdaş iş hukukunun sağladığı birçok hak ile donatılmıştır. Bu özelliği ile İş Kanunu, işçileri ve işverenleri eşit güçte kişiler olarak kabul etmemiş, işçi yararına hükümler getirerek işçileri koruma eğilimi içine girmiştir.

Sanayileşme çabaları sonucunda bir işçi kitlesi oluştuğunu gören yönetici kadro, bu dönemde sorunların çözümünde, çıkar uyuşmazlıklarında iş mücadelelerine kesinlikle izin vermemiş, emek-sermaye arasındaki çelişkiyi ve çıkar çatışmalarını devlet aracılığı ile çözümlmeyi tercih etmiştir. Böyle bir tercih, daha sonra da açıklanacağı gibi, işçi örgütleri olan sendikalara soğuk bakmayı ve sendikaları gereksiz görmeyi de beraberinde getirmiştir.

IV. Kuruluş Yıllarında İşçi Örgütlenmesi

Cumhuriyet’in kuruluşundan önce, dört yıllık bağımsızlık mücadelesi döneminde (1919-1922), işçi hareketinde eylemlilik ve örgütlülük bakımından belli bir canlılık olmuştur. 1919 yılında kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF), İstanbul’da Elektrik

Şirketi İşçileri Derneği, Tramvay Şirketi İşçileri Derneği ve Deri İşçileri Derneği; İstanbul dışında Hereke Kumaş ve Halı Fabrikası Sendikası, Anadolu Demiryolu İşçileri Derneği, Konya İşçileri Sendikası, Eskişehir İşçileri Sendikası, Ankara İşçileri Sendikası ve Edirne İşçileri Sendikası'nı kurmuştur. Bu işçi örgütlerine üye olan işçi sayısı ise 5.000 civarındadır.⁷⁹ Yine 1919 yılında kurulmuş olan bir diğer sosyalist parti, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) ve Türkiye İşçi Derneği adı altında kendi işçi örgütünü kurarak işçileri örgütlemeye çalışmıştır. Amaç Türkiye'deki bütün işçi örgütlerini ulusal düzeyde bir tepe örgütünde bir araya getirmektir. Bu iki sosyalist partinin kurdukları işçi örgütlerinin dışında Dersaadet Tettebbuat-ı İhtimaiyye Cemiyeti ve İstanbul Sendikalar Birliği'nin devamı olarak Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmilel Marangoz İşçileri İttihadı ve Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra İstanbul'da, Mürettibin-i Osmani Cemiyeti, Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti ile Tütün Rejisi İşçileri Cemiyeti de vardı. İstanbul'daki işçi örgütlerinde örgütlü bulunan işçilerin önemli bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bunların yanı sıra, İstanbul dışında İzmir, Edirne, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Konya ve Bursa gibi kentlerde demiryolu taşımacılığı, tütün ve gıda, madenler, dokuma, deniz taşımacılığı, inşaat, basın ve yayın iş kollarında işçi örgütleri faaliyette bulunmaktaydı.⁸⁰ Bu dönem işçiler iki tip örgütlenmeye gitmişlerdir. Bu örgütlenmelerin ilki sendikalar, ikincisi de "cemiyetler" şeklindedir.

Cemiyetler şeklinde örgütlenme, Tatil-i Eşgal Kanunu'nun imtiyazlı şirketler ile kamu hizmeti gören kuruluşlardaki sendika yasasını aşma kaygısından kaynaklanmaktadır. Bunları da sendikal anlamda örgütlenme olarak kabul etmek gerekmektedir.

Cumhuriyet'e örgütlenme açısından önemli bir miras kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1923 yılında, İzmir'de yapılan İktisat

79 Ş. GÜZEL, *A.g.e.*, s. 97.

80 *A.g.e.*, s. 98.

Kongresi’ne katılan işçi grubu oldukça ileri haklar talep etmiş, ulusal düzeyde bir tepe örgütünün kurulması kararını almıştır. Kongre sonrasında yapılan çalışmalar 1923’te Türkiye Umum Amele Birliği’nin (TUAB) kurulmasına yol açmıştır. İstanbul Umum Amele Birliği’nin (İUAB) 27 Ekim 1923’te yapılan yıllık kongresinde İUAB’nin TUAB’e dönüştürülmesi kararı alınmış, durum bir “muhtıra” ile TBMM Hükûmet Başkanlığı’na bildirilmiştir.⁸¹ Böylece Cumhuriyet’in ilanından iki gün önce ulusal düzeyde tepe örgütlenmeyi hedefleyen bir üst kuruluş oluşturulmuştur. Ancak, TUAB 1924 yılında kapatılarak bu yöndeki en önemli çaba boşa çıkarılmıştır. TUAB’den sonra yine bir ulusal düzeyde örgütlenme çabası olarak Amele Teali Cemiyeti (ATC) kuruldu. 1925 yılında ATC üzerinde yoğun baskılar oluşturuldu, CHF tarafından bir ara etkisi altına alınan ATC, 1927 yılında yeniden kontrol dışına çıkınca kapatıldı; 1928 Şubatında tekrar ATC’nin faaliyetlerine izin verildiyse de bu uzun sürmedi, 1928 yılı içinde ATC tekrar kapatıldı. ATC, faaliyette bulunduğu dönemde iş yasası tasarısı ile ilgili görüşlerini TBMM’ye yansıtmak için önemli girişimlerde bulunmuştur.⁸² 1927 yılında hükûmet sosyal ve siyasal kuruluşları denetimi altına almış ve işçilerin toplu halde bulundurulmaları için sınai kurumların ülkenin birçok illerine dağıtılması ilkesi benimsenmiştir.⁸³

1920’li yılların sonuna doğru ve 1930’lu yılların başında, işçilerin işlerini kaybetmeleri ve ücretlerin düşük tutulması, çalışma hayatında gerginliklere yol açmaya başladı. Çalışma şartlarının ağırlığı, sosyal güvencenin olmayışı, iş yerlerindeki çalışma koşullarının kötülüğü ve örgütlenme haklarına getirilen kısıtlamalar gibi nedenler, işçi çevrelerinde huzursuzluğa neden oluyordu. Bu arada grevler ve CHF’nin kontrolü dışında örgütlenme ça-

81 Mete TUNÇAY, *1923 Amele Birliği*, BDS Yayınları, İstanbul, 1989, s. 79-80.

82 Mesut GÜLMEZ, “1936 Öncesinde İşçi Hakları”, *Türkiye’de İşçi Hakları (Osmanlı Döneminden 1986’ya)*, Türkiye Yol İş Sendikası Yayını, Ankara, 1986, s. 59.

83 Çalışma Bakanlığı, *50 Yılda Çalışma Hayatımız*, Ankara, 1973, s. 144.

balaları da yaygınlaşıyordu. 1931 yılında birçok dernek kapatılırken, CHF işçi kesimi üzerinde kendi dışında hiçbir kontrol ve örgütlenmeye izin vermemekte son derece ısrarlı davranmaktaydı. Aynı yıl, partinin bu yöndeki düşüncesine uygun olarak bir kısım yeni örgütlenmelere gidilmiştir. Yoğun işçi çalıştırılan yerlerde, örneğin tütün sektöründe, "Tütün İşçileri Cemiyeti" gibi örgütlenmelere gidilirken, daha az işçi çalıştıran ve dağınık olan iş kollarında ise üyeleri arasında işçilerin de bulunduğu geniş kapsamlı meslek kuruluşları, örneğin "Demirciler Cemiyeti" gibi örgütlerin kurulması yoluna gidildi. Bu son örgütlenme tipinde usta, kalfa ve işçi bir arada bulunmaktaydı.⁸⁴ 1931 yılında bu yöndeki çabalara rağmen 1932 yılında 18 "grev" görüldü,⁸⁵ işçiler CHF'nin kontrolü dışında, bağımsız örgütlenme çabalarını sürdürdüler.⁸⁶ Bu çabaların bir sonucu olarak İstanbul'da çalışan işçilerin parmak izi alınmaya başlandı.⁸⁷

CHF'nin işçi örgütlenmesini yürüttüğü illerden birisi de İzmir'dir. İzmir pilot bölge seçilmiş, partinin işçi örgütlenme politikası 1934 yılında burada uygulamaya konulmuştur. Her meslek ve/veya her iş kolundaki işçiler tek bir dernekte veya birlikte toplanmaya başlanmıştır. Örneğin deniz taşımacılığı iş kolundaki yedi ayrı cemiyet Deniz Amelesi Cemiyeti içinde eritilmiştir. Kamuya yönelik hizmet yapan şirket işçileri İmtiyazlı Şirketler ve Memur ve Müstahdemin Birliği'nde bir araya getirilmiştir. Fabrika işçileri için Sanayi İşçileri Birliği'ni kurmuştur. Tütün, matbaa ve fırın işçileri ile şoförler de ayrı ayrı derneklerde örgütlenmiştir. İzmir'deki bu birlik ve derneklerin tümü 1935'te kurulan İzmir İşçi ve Esnaf Birliği yönetimi altına sokulmuştur. Bu birliğin amacı ise işçiler ile esnafı rejime her yönüyle bağlı ve faydalı kılmak-

84 Selim İLKİN, "Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel sayı 1978, s. 254, 263.

85 R. P. KORNİYENKO, "Türkiye'de İşçi Hareketleri: 1923-1939", *Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği*, Sayı: 2, Şubat 1971, s. 67.

86 A.g.m., s. 277.

87 A.g.m., s. 287.

tır. Bir işçinin işini koruyabilmesi veya yeni bir iş bulabilmesi için 1 Mart 1935’e kadar meslek veya iş kolunda kurulu derneğe başvurup “işçi karnesi” alması gerekmektedir. Üye olan işçilerin aidat ödemesi zorunluydu ve bu aidat işveren tarafından işçinin ücretinden otomatikman kesilip örgüte ödenmekteydi.⁸⁸

1936 yılı İş Kanunu’nda, daha önce de belirtildiği gibi, sendikalar ve işçi örgütleri yok sayılmıştır. Yasa, toplu iş ilişkilerinde işçi temsilcilerine uyuşmazlık çıkarma yetkisi verirken sendikalara böyle bir yetki tanımamıştır. Yasal olarak örgütlenmeyi yasaklayan bir özel düzenleme olmamasına rağmen, adeta sendikaları yok saymıştır.

Sanayileşme sürecine bağlı olarak, 1938 yılında devlet, işçi örgütlenmesi konusunda daha direkt ve kesin bir yönetime başvurarak, Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı dernek kurmayı yani sendika kurmayı yasaklamıştır. Bu dönemde CHF’ye bağlı Zonguldak Amele Birliği gibi yardımlaşma sandıkları ve çeşitli meslek kuruluşları varlıklarını sürdürebildiyse de önemli bir etkileri olmamıştır. 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’ndaki sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağı kaldırılınca kadar işçi örgütlenmesi ölü bir dönem yaşamıştır.

Ne ekonomik, ne siyasal ne de hukuksal ortam sendikacılığın doğuşu ve gelişmesi için uygun olanak sunmaktadır. Bu nedenle de, 1923-1946 dönemi için sendikacılık ve sendikal hareketten söz etmek güçtür, ancak tüm olumsuz koşullara, baskı ve kontrol altında tutma çabalarına rağmen işçilerin ilk fırsatta örgütlenme çabası içine girdiklerini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bu dönemin politikası, işçi sınıfının ağır baskı altında tutulmasında ve korumacılıkla beslenen bir sanayi burjuvazisinin kullanabileceği artığı büyütme yoluyla yatırım kararlarını merkezi olarak eş güdümlene çabası olarak nitelendirilmekte; bir milliyetçilik ideolojisi ile toplumsal sınıfların varlığının korporatist bir toplum modeli yararına yadsındığı bir seferberlik retoriği, döne-

⁸⁸ Ş. GÜZEL, A.g.e., s. 162.

min önemli bir özelliği olarak gösterilmektedir.⁸⁹ Yasalar ve devletçi sanayileşme politikası uygulaması, işçilerin haklarının bastırılmasını, bunun sonucu olarak da ücretlerin azalmasını gerektirmişti. Ancak, bir başka değerlendirmede, bu dönemde sendikalaşmanın gereksiz ve sakıncalı sayılmasının nedeni “herkesin çıkarını gözetten bir baba devlet anlayışı”nın doğal sonucu olarak gösterilmiştir.⁹⁰ Bu dönem boyunca devletçi iktisat politikaları nedeniyle, kamu politikaları örgütsel alanda sınırlı devlet korporatizmi tipine yönelindiği; bunun da ilk olarak siyasal demobilizasyon, ikinci olarak da yarı resmi örgütlenmeler ile sağlanmak istendiği belirtilmektedir.⁹¹ Heper, bu türden uygulamaların devletin benimseyip uyguladığı modelin özel çıkarların ve toplumun kendiliğinden gelişimini kamusal olan ile ipotek altına alan paternalist bir devlet yaklaşımının belirlediği monizmden kaynaklandığını belirtmektedir.⁹²

Bu dönemde, kendisi de büyük bir işverene dönüşen devlet, kendi güdümünde ve denetiminde oluşturduğu örgütlenmeler yolu ile çalışma hayatını kontrol altında tutamayınca, devlet korporatizminin sendikal örgütlenmeleri dışlayan otoriter özelliklerini taşıyan uygulamalara başvurduğu görülmektedir. Bu dönemin belirgin özelliği bireysel işçi-işveren ilişkileri bakımından bireysel alanda işçilerin gözetilerek, bazı haklarla donatılması, böylece paternalist bir devlet anlayışının benimsenmesi iken, toplu iş ilişkilerinde yasaklayıcı, devlet müdahaleciliğini üst düzeyde tutan (uyuşmazlıkların çözülmesinde zorunlu tahkimin öngörülmesi ve bunun devlet ağırlıklı bir yapı şeklinde düzenlenmesi gibi) otoriter bir devlet anlayışının benimsenmiş olmasıdır. Dönem boyunca

89 Çağlar KEYDER, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 49.

90 Alpaslan IŞIKLI, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, I. C. SCHICK ve E. H. TONAK, (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 332.

91 Robert BIANCHI, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton, 1984, s. 140.

92 Metin HEPER, *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*, Berlin, New York, 1991, s. 17.

sendikaların yasaklanması yönünde bir eğilim taşınması, devlet korporatizmini sınırlayan bir özellik olmaktadır.

V. Kuruluş Yıllarında İşçi Eylemleri

İşçi örgütlenmesine sıcak bakmayan Cumhuriyet'in kurucu kadrosu işçi eylemlerine nasıl bakacaktı? Yeni rejimin işçi hareketleri karşısındaki tavrı 1925'te daha da netleşmişti. "...[M]emleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükununu ...ihlale bais bilûmum teşkilat, ...teşebbüsât ve neşriyatı", hiçbir ayırım gözetmeksizin yönetsel bir kararla önleme ve yasaklama yetkisini hükûmete tanıyan; işçi örgüt ve eylemleri için de yasaklayıcı ve baskıcı bir çerçeveye oluşturan Takrir-i Sükûn Kanunu, 17 Mart 1925 tarihinde kabul edildi.

1925'in ilk yarısı Amele Teali Cemiyeti'nin de faal olduğu bir dönemdi. Cemiyet, "1 Mayıs Amele Bayramı"nı örgütlemiş ve işçilere "Mayıs 1 Nedir?" başlıklı bir broşür dağıttı. Bu broşür nedeniyle tutuklanan Amele Teali Cemiyeti yöneticileri, İstiklal Mahkemesi kararıyla 7 yıldan 15 yıla kadar kürek cezasına mahkûm edildiler.

Siyasal iktidarın baskıcı tutumu, yalnızca 1 Mayıslarla sınırlı değildi. Devlet, yabancı sermayeli işletmeleri satın alıp "millileştirince" grevler de yasaklanmaya başlandı. Halk Fırkası, sömürünün ancak yabancı sermayeli işletmelerde söz konusu olabileceğini savunduğundan, devlet işletmelerinde grevin gereksiz olduğu sonucunu çıkardı ve özellikle 1930'dan sonra greve giden işçileri "düzeni bozan fesatçılar" olarak değerlendirdi.

1930'lu yılların "devletçiliği", bağımsız işçi örgütlerini yasaklayan, işçileri hükûmet güdümlü derneklerde örgütlenmeye zorlayan ve işçi eylemlerini baltalayan idari ve yasal önlemlerle ayrıca takviye edildi. Grevci işçilere göz dağı veren Cemiyetler Kanunu değişikliği (1933); grev hakkını tamamen ortadan kaldıran İş Kanunu (1936); sınıf esasına dayalı cemiyet ve sendika kurmayı yasaklayan Cemiyetler Kanunu değişikliği (1938), Halk Fırkası'nın işçi hare-

ketlerini engellemekte kullandığı başlıca baskı araçlarıydı. 1930'lu yılların bu baskısını işçiler esnaf örgütleri çatısı altında, yardım sandıkları şeklinde örgütlenerek aşmaya çalıştılar. Ancak, bu çabalar sınıf bilincine ulaşmayı sağlamak bir yana, devletle sıcak ilişkiler geliştirmedikçe varlık şanslarının da olmayacağını kendilerine gösterdi. Nicel açıdan zayıflamış olan işçi sınıfı sistematik olarak nitel açıdan da zayıf düşürülmeye çalışılıyordu. Devlet, halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri ile bunu hayata geçirmeye çalışıyor, işçi sınıfını devletle bütünleştirmenin ve devletin bir ajanı haline getirmenin yollarını arıyordu. Bu dönemin işçi kitlesinin önemli bir bölümünün kamu kuruluşlarında istihdam edilmesi bu süreci kolaylaştırıyordu.

Tüm bu çabalara rağmen 1923-1936 döneminde işçi sınıfı çıkarlarını savunmak için, kötü çalışma koşullarına ve düşük ücrette karşı çıkmak, birikmiş ücretlerin ödenmesi, işten çıkarılan arkadaşlarını tekrar işe aldirtmak için greve gitmekten kaçınmamış, dönem boyunca 94 kez greve gitmiştir.⁹³ Bu grevlerin yıllara ve iş kollarına göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

93 Gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarına ilişkin grevlerle ilgili kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. O. Baydar, Ş. Güzel ve K. Fişek'in çalışmaları konu ile ilgili ilk çalışmalar olup, sınırlı kaynaklarla yetinildiği için bu dönemdeki grevlerin tamamını yansıtmamaktadır. Bu eksikliği gidermek için çok sayıda ulusal ve yerel gazeteyi taramak gerekmektedir. Oldukça uzun zaman ve emek gerektiren bu çaba sonucunda daha sağlıklı bir envanter çıkarılabilecektir. Tabloda belirtilen grevler sınırlı bir zaman içinde yaptığımız araştırmanın sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu araştırma sırasında yukarıda belirtilen kaynakların gösterdiklerine ek olarak çok sayıda grev tespit ettik. Bazı grevlerin sansür, haber kaynağına ulaşamama gibi nedenlerle basında yer almadığı düşünülürse, bu dönem için sağlıklı bir grev çıkarmanın zorluğu da anlaşılmış olacaktır. Korniyenko 1932 yılının ilk yarısında İstanbul'da 18 grevin gerçekleştirilmiş olduğundan söz etmektedir. Oysa bu dönem için yapılan çok sayıda gazete taramasında bu rakama ulaşamamıştır. Ancak, Korniyenko'nun çalışmasında sözünü ettiği pek çok greve de rastlandığı düşünülürse bu 18 grevin basına yansımayan küçük, kısa süreli iş bırakmalar olduğu düşünülebilir.

1923-1936 Döneminde Meydana Gelen Grevler

Yıllar	Gıda	Ulaşım	Maden	Dokuma	Basın	Ağaç	Haber- leşme	Ardiye Antrepo	Metal	Genel İşler	Tarım	Toplam
1923	4	4	3	3	1	-	-	2	-	-	1	18
1924	3	4	-	1	-	-	1	-	2	-	-	11
1925	3	2	1	-	-	-	3	-	-	1	-	10
1926	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
1927	2	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-	7
1928	1	3	-	1	-	-	-	-	2	-	-	7
1929	2	2	-	-	1	-	-	2	-	-	-	7
1930	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	4
1931	3	-	-	1	1	-	-	1	-	-	-	6
1932*	3	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	5
1933	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
1934	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
1935	2	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	6
1936	2	-	-	4	-	1	-	-	-	-	-	7
1923- 1936	27	24	5	14	3	1	4	10	4	1	1	94

Kaynak: 1923-1936 Dönemi Cumhuriyet, Akşam, Son Posta, Haber, Yeni Asır, Hizmet, Vakit, Hakimiyeti Milliye, Milliyet, Ulus, Açıksöz gazeteleri; Ş. GÜZEL, Türkiye İşçi Hareketi 1908-1984, İstanbul, 1996; O. SENCER, Türkiye'de İşçi Sınıfı (Doğuşu ve Yapısı), İstanbul, 1969; TİB, Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, Ankara, 1976; M. TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936); R. P. Korniyenko, "Türkiye'de İşçi Hareketleri 1923-1939", Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği, Sayı: 2, Şubat 1971.

*) Korniyenko'nun, Komünist Enternasyonalı İcra Komitesi 13. toplantısına dayanarak 1932 yılının ilk yarısında İstanbul'da meydana geldiğini belirttiği, ama sektörel dağılımını bilmediğimiz 18 greve bu tabloda yer verilmemiştir.

Bu grevlerin 27'si gıda, 24'ü ulaşım, 14'ü dokuma iş kolunda gerçekleştirilmiştir. Gıda ve dokuma sektörleri kadın ve çocukların yoğun olarak çalıştırıldıkları sektörler olma özelliği taşımaktadır. İşverenler karşısında zayıf konumda olan, onların baskılarına daha kolay boyun eğen kadın ve çocukların yoğun çalıştığı bu sektörlerdeki grevler artık çalışma koşullarının dayanılmaz bo-

yutlara ulaştığının göstergesi de olmaktadır.⁹⁴ 1935 yılında bir kanunla 1 Mayıs "Bahar Bayramı" ilan edilmiş, böylece her fırsatta 1 Mayısı kutlamak isteyen işçilerin sınıfsal içerikli bu eylemi dumura uğratılıp, içeriği boşaltılarak 1 Mayıs kırlara gidilip eğlenilecek bir güne dönüştürülmek istenmiştir.

1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca komünistler üzerinde yoğun baskılar uygulanmış, komünistlerin işçi sınıfı ile bağ kurmasının önüne geçmek için sık sık gözaltılara ve baskılara başvurulmuştur. Başta İstanbul ve İzmir olmak üzere, Adana, Eskişehir, Bursa, Samsun, Edirne ve Aydın'da gözaltına alınıp, tutuklanan komünistlerin içinde işçi oranı küçümsenemeyecek derecede yüksektir. Bu baskı ve tutuklamalara rağmen komünistler, işçi sınıfı ile zayıf da olsa bağ kurmanın yollarını bulmuş, dönemin gerçekleştiren kimi grevlerinde öncülük yapmıştır. Öyle ki, 1927 yılı Adana-Nusaybin demiryolu grevinde olduğu gibi, grev komitesinde yer alanlar komünistlikle suçlanarak, İstanbul'a getirilerek komünistlerle birlikte yargılanmışlardır.⁹⁵

Devlet, bu dönem boyunca baskı ile işçi sınıfının örgütlenmesini ve eylemlerini önlemeye çalışırken,⁹⁶ kontrol amacıyla denetiminde oluşturmaya çalıştığı dayanışma ve yardım sandığı türü örgütlenmelere bile tahammül edememiş, bunları riskli bulmuştur.⁹⁷ Öte yandan kuşaktan kuşağa işçiliğin de gelişmemiş olması, yeni kurulan devlet fabrikalarında çalışan işçilerin işçi-köylü kimliği taşıması, hem örgütlenmenin, hem de eylemliliğin zayıf kalmasına yol açmıştır. İşçi örgütlenmesi ve işçi eylemlerinin gerçekleşti-

94 Yüksel AKKAYA, *1923-1950 Döneminde Türkiye'de İşçi Hareketi*, (yayınlanmamış çalışma).

95 A.g.e.

96 Örneğin 1929 yılında, İnşaat Usta ve Kalfaları Cemiyeti'nin kentin yöneticilerine haber vermeden Üsküdar'da açtığı şube nedeniyle şube başkanı Tahir Usta hakkında soruşturma açılmıştır. *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1929. Esnaf ve işçi cemiyetlerinin genel kurulları CHF binalarında polis ve valilik temsilcileri gözetiminde yapılmaktaydı. *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1929; *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1929; *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1929. Benzeri haberlere izleyen yılların basınında da rastlanmaktadır.

97 Yüksel AKKAYA, *1923-1950 Döneminde Türkiye'de İşçi Hareketi*, (yayınlanmamış çalışma).

ği yerler daha çok kuşaktan kuşağa işçiliğin oluştuğu, işçiliğin bir gelir kaynağı, bir meslek olarak benimsendiği kamu ve özel kesim iş yerlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Savaşlar nedeniyle kadın ve çocukların iş gücü içinde önemli yer tutmuş olması, bunların işveren karşısında zayıf konumda kalması da bir başka dezavantaj oluşturmıştır.

Örgütlenmede zayıflık, çıkarların korunmasında ve hak aramada eylemsizlikle birleşince, kuruluş yılları boyunca işçi sınıfının çalışma koşulları da iyice kötüleşmiştir. Uzun çalışma süreleri, kötü beslenme, dinlenme sürelerinin verilmemesi, çalışma yerlerinin sağlıksız oluşu, çalışma yeri ile iş yeri arasındaki mesafenin uzaklığı, iş güvencesinin yokluğu, sık sık meydana gelen iş kazalarının ölümle, ağır yaralanma ile sonuçlanması, çalışma hayatını düzenleyen koruyucu yasanın yokluğu, var olan hafta tatili gibi yasaların hükümlerinin uygulanmayışı ve işverenlerin keyfiliği birlikte düşünüldüğünde bu dönemin çalışma koşullarının ne derece zor olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır.⁹⁸

1929 Dünya Bunalımı, diğer ülkelerde olduğu gibi ağır şekilde yaşanmasa da, 1930'lu yılların başında ciddi bir işsizlik sorunu yaşanmıştır. Köylerden kentlere gelen çok sayıda köylü iş aramakta ve bu durum işverenlere bu kişileri daha ucuza çalıştırılma olanağı sunmaktaydı. *Akşam* gazetesi durumu şöyle açıklamaktadır:

Her sene olduğu gibi bu sene de köylerden şehirlere büyük bir amele akını başlamıştır. Fakat bu sene gelen amele miktarı her seneye nisbetle çok daha fazladır. Bu yüzden amele ücretlerinde şayanı hayret derecede bir ucuzluk görülmektedir.⁹⁹

⁹⁸ Çalışma koşulları ile ilgili bilgiye, dönemin tüm basınında rastlamak mümkündür. *Haber* gazetesinin özellikle 1936 yılındaki işçi dosyası haberleri konu ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

⁹⁹ *Akşam*, 7 Haziran 1930.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntısı üzerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında hem niceliksel, hem de niteliksel açıdan oldukça zayıf, ama Osmanlı İmparatorluğu dönemine göre, etnik açıdan daha homojenleşmiş, bir işçi kitlesi vardır. Ülkenin sanayileşme sürecine bağlı olarak işçi sınıfı da niceliksel olarak gelişmeye başlamıştır. Ancak, sanayileşme olanaklarının sınırlılığı, bu sayının büyük boyutlara ulaşmasını önlemiştir. Öte yandan, tarımda duyulan iş gücü sıkıntısı, köylüler için sanayi işçiliğinin geçici ek bir gelir kaynağı olarak görülmesine yol açmıştır. Bu nedenle kuruluş yılları boyunca işçi sınıfı niteliksel açıdan da gelişmeye açık olmayacak ciddi sınırlılıklar içermiştir.

İşçi sınıfının kendiliğinden bilince ulaşmasının dışında, ona dışardan bilgi taşıyacak olan sendikal örgütlenmelere sıcak bakmayan köylü-işçiler, greve de soğuk bakarak deneyim edinme yollarından yoksun kalmıştır. Nitekim kuruluş döneminin ilk yıllarında artan örgütlenme ve grev eğilimi yasaklar ve baskı ile bastırıldıktan sonra, dönem boyunca bir daha aynı canlılığa ulaşamamıştır. Bunda, yasalar ve baskı kadar köylü-işçilerin yaklaşımının da önemli bir payı bulunmaktadır.

Bağımsızlık mücadelesini veren kurucu kadro, bu mücadelenin başarı ile sona erdirilmesinin ardından 1923 yılında, Cumhuriyet'in ilanından önce, İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi'nde, tarım, sanayi ve ticaret burjuvazisinin yanı sıra, işçilerin görüşlerini de edinmek için işçileri kongreye çağırmıştır. Bu kongrede alınan kararlar bir bakıma bir "sınıfsal uzlaşma sözleşmesi" özelliği de taşımaktadır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, kuruluş yıllarında (1923-1936), devlet köylünün temel istemlerinden biri olan aşarı, önemli bir vergi kaynağından yoksun kalmakla birlikte, kaldırmış, sanayi burjuvazisinin teşvik istemlerini yasalarla düzenlemiş, ticaretin millileştirilmesi aracılığı ile ticari burjuvazisinin isteklerine cevap vermiştir. Böylece İzmir'deki kongreye katılan sınıflar-

dan üçünün temel ve önemli istemleri yerine getirilmiştir. İşçi sınıfı açısından bakıldığında, örneğin köylüye yapılan, aşarın kaldırılması "jest"i cinsinden, 1909 yılında kabul edilmiş olan Tatil-i Eşgal Kanunu'ndaki sendika yasağı kaldırılabilirdi. Kurucu kadro, kuruluş döneminden, 1936 yılına kadar, işçi sınıfına yönelik doğrudan bir düzenlemeye gitmemiştir. Çıkarılan dolaylı yasalarla getirilen düzenlemelerden ise işçi sınıfı yararlanamamıştır. Örneğin hafta tatili yasasına rağmen işverenler işçileri çalıştırmaya devam etmişler, bu çalışma için fazla ücret vermekten kaçınmışlardır. Öğle tatili hakkı çok büyük fabrikalar hariç genellikle gereğince uygulanmamıştır.

1936 yılına kadar, 1924 yılından itibaren, 5 kez iş yasası tasarıları hazırlanmasına rağmen, yasa tasarıları işverenlerin ciddi direnişi ile karşılaştığından, yasalaşamamıştır. 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu ise, 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu'nun tanıdığı grev özgürlüğü hakkını da ortadan kaldırmış, İş Kanunu'nun uygulandığı alanlarda grevi yasaklamıştır. Böylece örgütsüz bırakılan işçi sınıfı bu kez çıkarlarını savunmada önemli bir araç olan grev hakkından da yoksun bırakılmıştır.

Kuruluş yılları boyunca, sınıfsal açıdan bakıldığında, işçi sınıfının en az gözetilen ve talepleri yerine getirilmeyen -çalışma hayatına ilişkin düzenlemelerde bireysel iş hukuku açısından göz ardı edilmeyecek önemli düzenlemelere gidilmesine rağmen (örneğin günlük 8 saat çalışma süresi hakkının tanınması), bu hakları koruyacak örgütlenme ve grev hakları tanınmadığı için bu düzenlemelerden de yararlanamayan- bir sınıf olduğu görülmektedir. Kuşkusuz bunda devletin benimsediği rejim ve oturtmaya çalıştığı düzenin yanı sıra, devlet eli sanayileşme çabası içine girilişin de önemli payı bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1923-1936 döneminde, işçiler 1936 İş Kanunu ile İmparatorluk döneminde tanınmış olan grev özgürlüğünden de yoksun kalmışlardır. Böylece, toplu iş hukuku açısından kuruluş yılları işçi sınıfı için bir gerileme dönemi olmuştur. Bireysel iş hukuku açısından

1936 yılına kadar önemli bir düzenleme yapılmadığı için ciddi bir kazanımdan söz edilemez. 1936 yılında çıkarılan yasa bir yıl sonra yürürlüğe girdiği için, kuruluş döneminin son yılı olan 1936 da işçiler için bir anlam ifade etmemiştir. İşçi sınıfı kuruluş yıllarında nicelik olarak gelişirken, hukuksal açıdan bir kazanım elde edememiş, diğer sınıflara göre en mağdur olan sınıf olmuştur.